

НАРОДНА БІБЛІОТЕКА „ЧОРНОГОРИ“

Під редакцією Др. К. Трильовського. Ч. 4.

РЕБЕНЩУКОВА
ТЕТЯНА.

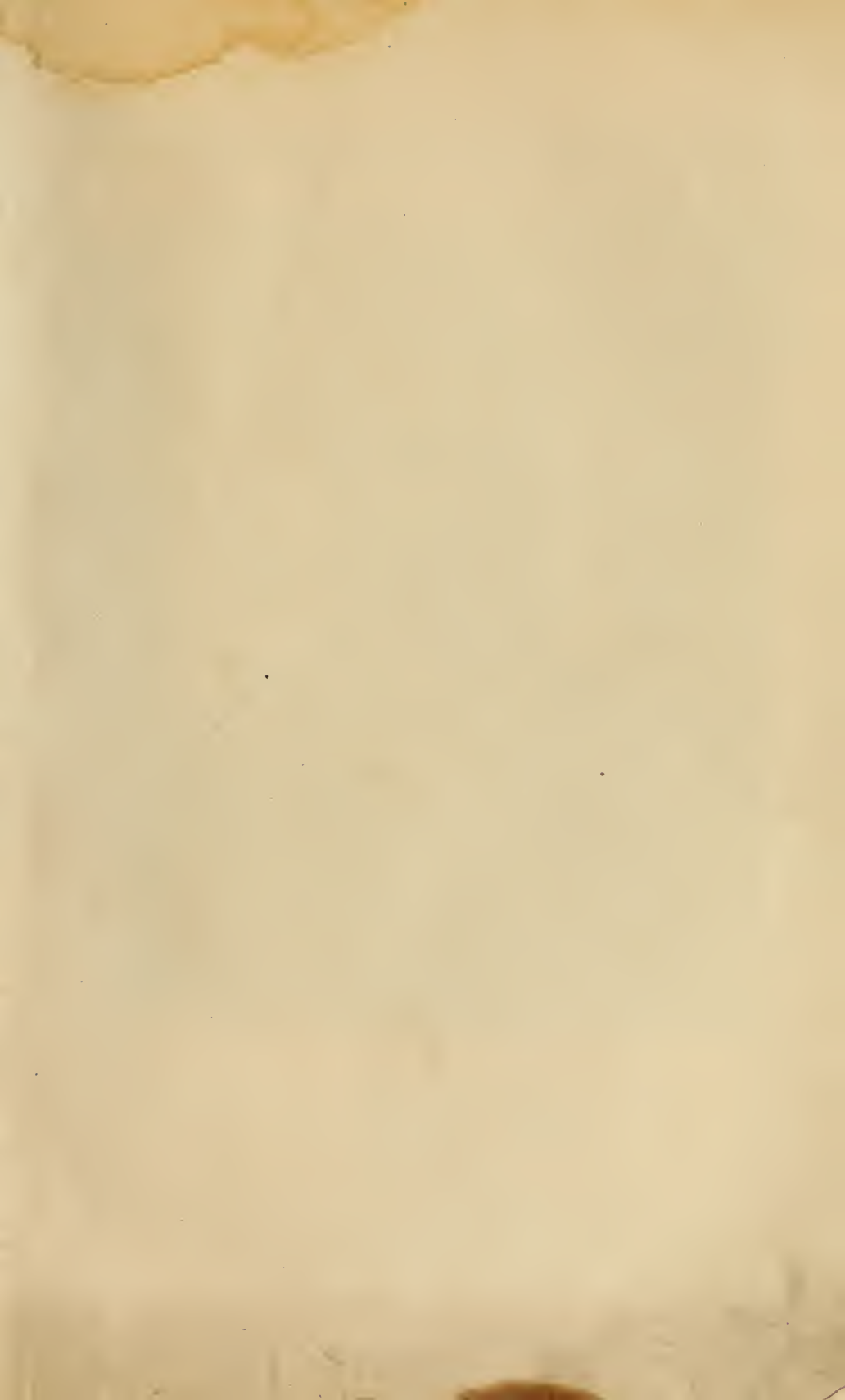
Оповіданє

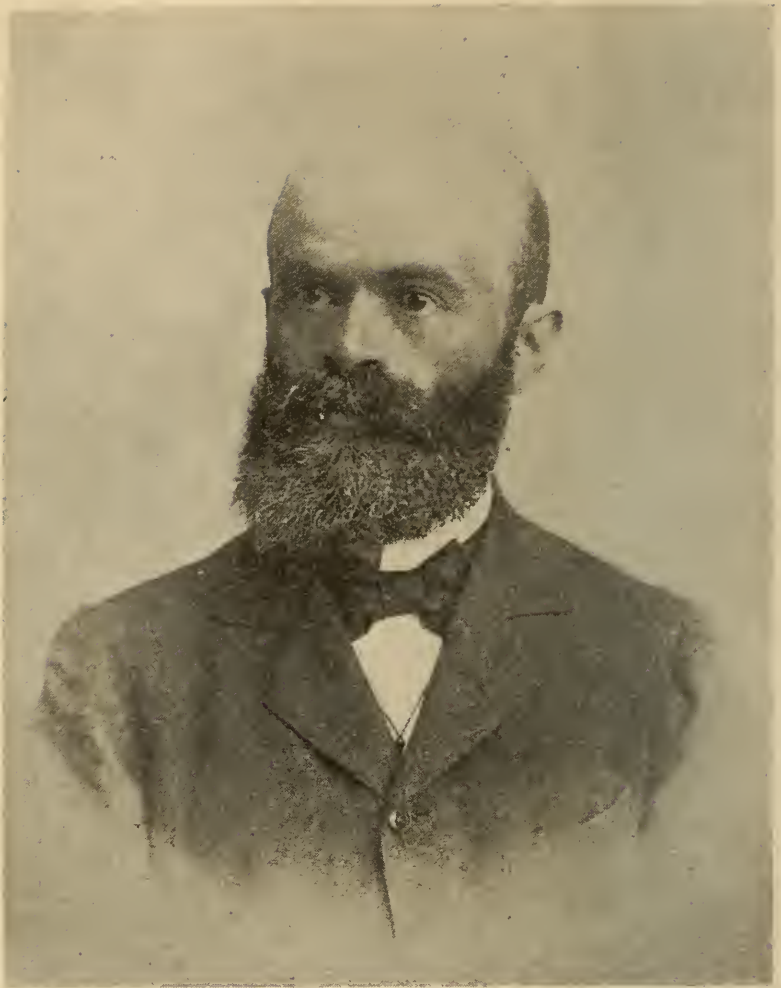
МИХАЙЛА ПАВЛИКА.

ВІДЕНЬ.

Накладом „Чорногори“, спілки з о. п.

З друкарні Христофа Райсера Синів.

U. Nabunby

PG

3948

P 38 R 4

675915
16452

Михайло Павлик та його „Ребенщукова Тетяна“.

В другій половині 1878 року може ні про кого не було тільки мови на храмах і інших сходинах галицько-рутенської, звісно — тоді майже виключно попівської інтелігенції, як про „Ребенщукову Тетяну“. Не була се жадна княжна, ані графиня, звісна зі своїх любовних пригод, ані також жадна славна артистка театральна, а була се собі звичайна мужичка з Монастирського під Косовом, котрої гірку долю подружню описав молодий письменник Михайло Павлик в маєвім зошиті „Громадського Друга“ за рік 1878.

Оба сі імена: Ребенщукова Тетяна і Михайло Павлик були тоді чимось незвичайно страшним, чимось таким, що обіймало в собі і страшну революційність і потоптане всякої моральности та приличности, зневагу всяких святощів і побожних традицій.

А се обурене галицької „суспільности“: і тих пан-отців на провінції, і тих каноніків на святім Юрі, в „Народнім Домі“ та у Ставропігії, і тих бельферів гімназіяльних та авскульптантів, що різали в карти на „Руській Бесіді“ у Львові, зверталось проти Павлика тому, що він „соціяліст“,

що він „всі святощі топче ногами“, що вже сидів „за тайне соціялістичне товариство“ в „криміналі“, а найголовнійше — що він виступає проти нероздільности „маляженства“, а хоче, щоби люде жили з собою „як птахи“.

Сего вже рутенський філістер в жаден спосіб не міг Павликови простити, се вже переходило його понятє та границі його толеранції, коли взагалі можна було говорити о толеранції у сих деревяних ляльок, що крім польських газет, тай ще „твердого“ „Слова“ взагалі нічого не читали, хиба яку польську повість Крашевського або Корженевського. А в сім, критичнім 1878 р. навіть худа „українська“ „Правда“ майже цілком завмерла, бо вийшло в сім році лише два томики літературної часті — та пару чисел — політичної.

Та чи „твердий“, чи „мягкий“ — кожний Рутенець зі страхом і трепетом виговорював сі страшні слова: Павлик, Ребенщукова Тетяна, Франко, Анна Павлик! І се невеличке оповіданє, і сі живі люди — правда — що фанатики своєї ідеї — були для нього не лише екстрактом всякого бунтівництва, але і чимось таким, чого бридитися, чого уникати треба, і чого „в поряднім товаристві“ терпіти не можна!

А ще і на се треба памятати, що се були часи, коли вже від років не було ніяких політичних процесів і ніхто за політику „не сидів в криміналі“. Парадували віправді улицями в конфедератках деякі Полюси, що „ходили до повстаня“, або бодаї стояли на границі „на обсервації“, — та за те дещо і від австрійського уряду потерпіли,

але — се були Поляки, що мали взагалі привілей на бунтацію, і що впрочім у Австрії дуже добре на сім вийшли. Та від послідного повстаня минуло вже півтора десятка літ, а що до Рутенців, то вони взагалі не мали під Австрією жадних політичних процесів, коли поминути переслідуване Шашкевича і його товаришів. Рутенці були вірні, вірні як собаки, а тут маєш! Така компромітація! Якись „недоварені студенти“ поробились соціялістами, виступають проти релігії, суспільного ладу, нероздільности подружа!

Сего Рутенці довго не могли забути і ще 6. лютого 1891 р. на засіданю виборчого комітету в Коломиї О. Тит Войнаровський виступив проти „радикальної“ кандидатури Др. С. Даниловича з тим замітом, що радикали хотять подібно як їх учитель Павлик, щоби люде жили зі собою „так, як воробці“. Не предвидів бідачиско, що в 30 літ пізнійше і сам піде за Даниловичем — (що тимчасом перейшов уже був до шайки уніяцьких радикалів Левка Бачинського) і поїде у вересни 1921 р. подібно як Данилович до Варшави, „жеби подаць братньон ренкен до згоди“.

Лише, що він, як уніяцький канонік перейшов еще і „уніята“ Даниловича і в порозуміню з польським урядом привіз делегата того-ж уряду Дра. Мадейського до Відня для переговорів з Дром Петрушевичем, на що сей однак не згодився.

Ось як заїхав був Павлик Рутенцям своєю „Тетяною“, своєю безпардонністю в борбі проти старих пересудів та назадництва!

Яко додаток до „Тетяни“ подаємо тут спо-

мини самого Павлика про його процес карний, який йому виточила польсько-австрійська прокуратура державна за ту новеллю. Спомини ці поміщено перший раз в збірці Павликових оповідань виданих Др. Л. Когутом в Чернівцях 1913 р. На великий жаль — збірка та слабо поширена, а через се і „Тетяна“ і „Юрко Куликів“ і „Пропадший чоловік“ нашому загалови майже незнані. Надто оден з бувших запалених приклонників Павлика помістив в „Літ. наук. Вістнику“ — досить злобну рецензію на сю збірку. При звісній безкритичности нашої читаючої громади — така неприхильна рецензія вистарчає, щоби у всіх відняти охоту до перечитаня зкритикованої книжки. Таке лучилося і зі знаменитим романом Г. Хоткевича „*Камяна душа*“, котру рівнож вповні незаслужено припечатав в „Л. н. Вістнику“ бл. п. Евшан, що прямо не зрозумів сего, спеціального гуцульського духа, котрий віє з сего твору, повного чарівної краси і предивної інтуїції. Бл. п. Евген Олесницький, котрий для творів мистецтва мав дуже тонке зрозуміння — належав до ентузіастичних поклонників сего роману. Та пару легкодушно написаних псевдокритичних уваг — убило інтерес для нього у „читаючого загалу“.

Ще гіршу, хоч мабуть поневольну прислугу зробив В. Гнатюк (вирочім вельми заслужений етнограф) творови бл. п. Леся Мартовича „*Забобон*“. Цілком несправедливий заміт, зроблений до очей самому авторови, не лиш його самого до крайности обурих і спричинив вицофанє книжки з друку, але повтореній в переднім слові в по-

смертнім її виданю — з гори некорисно упереджує читаючого Рутенця і він перечитавши сей капітальний твір, що лучить реалізм Золі з „esprit“-ом Мопасана — не має нічого иншого сказати, як лише повторити заміти Гнатюка з переднього слова. Так далеко сягає безкритичність нашого пересічного, — як Наддніпрянці кажуть — „обивателя“!

Спомини М. Павлика про його процес „за Тетяну“ інтересні з многих зглядів. Вони наглядно представляють нам, які то погляди панували тоді, в 70 роках 19-го століття у польській бюрократії, але не менше також і в прочій польській суспільности, котрої навіть дуже інтелігентні представники сиділи на лаві присяжних судіїв в Павликовім процесі.

Тут позволю собі навести один епізод з сего процесу, про котрий мені оповідав бл. п. *Инлендер*, жидівсько-польський журналіст, кореспондент з віденського парламенту до многих часописей, а котрий в 70-тих рокам м. ст. належав до поступових польсько-українських кругів, що ґрупувались коло Павлика і Франка у Львові.

Розправа головна перед присяглими за „Тетяну“ і „Невольників“ (статю в „Громадськім Друзі“) добігала вже до кінця і настрої між присяглими був досить для Павлика прихильний, так, що мож було числити на його увільнене.

Втім впало на гадку одному з присяглих судіїв поставити обжалованому питане:

— А чому обжалований пише в своїм оповіданю слово „бог“ все через мале „б“?

— А тому, прошу пана присяглого судії, що я кожду гіпотезу (догад, припущенє) пишу малою буквою — відповів Павлик.

І се його дорізало; побожні Поляки не могли „пустити плазом“ такого богохульства; 8, зглядно навіть 9 голосів сказало „так“, а Павлик дістав *6 місяців заостреного арешту*, котрі вернувши по трех літах життя на вигнання в Швайцарії — таки і відсидів.

Сеї епізод є надзвичайно характеристичний для прямолінійности, правдомовности — одним словом — для незвичайної характерности Павлика. Що-ж йому шкодило викрутитися сіном, що се не він робив коректу, що се взагалі недогляд або чимсь иншим?

Читаємо преці в його споминах, як польський соціяліст Маньковський викручувався і відпекувався всього, покликуючись на свої католицькі почуваня і т. инше!

Та Павлик, хоч мусів знати, що така заява прямо в жар кине біготних присяглих судіїв Поляків — сказав се, що думав, і на цаль не зраджуючи своїх переконань.

Ось таке оповідав мені бл. п. Інлєндер, а цілі спомини Павлика про сеї процес представляють нам його в тім самім світлі прінціповости, правдомовности і наївної непорадности.

Дотичить се іменно його протоколярної жалоби неважности, що носить ознаки прямо юридичного самоубійства!

Жалоба неважности в австрійськїм карнім процесі — се одна з найтрудніших адвокатських

завдань і мусить її укладати досвідчений в таких справах оборонець карний.

Павлик мав дуже зручного оборонця з уряду (то є — даром) Др. Яцковського і сей певно був би з охотою таку жалобу неважності уложив і вніс, тим більше, що причини неважності були би певно найшлися, а процес сам, через сензаційність і крик преси був для кожного адвоката дуже пожаданою нагодою для реклями.

Та чесний і наївно-непорадний Павлик спустився на „слухність своєї справи“, на „правду“, котрої доходив, і місто правничого виводу — дав дуже симпатичну газетну статейку, котра очевидно членів Найвищого Трибуналу, що передовсім держаться точно букви закона, австрійських параграфів, переконати ані змягчити не могла!

Досить, що Найвищий Трибунал яко касаційний у Відни відкинув жалобу неважності Павлика, а львівський суд краєвий візвав його рішенням з 21. січня 1879, щоби до 8 днів зголосився на кару.

Він однак — ослаблений довгою вязницею і сподіваючися нових тяжких процесів, виїхав до Швайцарії, а по трех роках вернув, відсидів своїх 6 місяців (від 22. лютого до 22. серпня 1882 р.), та перебув новий процес перед присяглими за статі в „Дзвоні“ і „Молоті“ (були се продовження „Громадського Друга“ і вийшли рівнож в 1878 р.). Сей процес тревав три дні і скінчився на щасте увільненем Павлика.

В зимі з 1882 на 1883 рік жив Павлик через кілька місяців, враз зі своєю сестрою Анною

в Коломиї, при Прутовій улиці, що звесь тепер мабуть Гетьманською. Я жив тоді рівнож в Коломиї та ходив тамки до 7 кл. гімназіяльної. Дізнавшись якось, що він в Коломиї — я і мій приятель Томко Печерський со страхом і трепетом закралися до него пізним веречом. Застали ми його дуже пригнобленого і знесилоного. Він про цілий прочий сьвіт говорив: „вони“. Він видно дуже відчував се, що ціла рутенська суспільність виреклася його як прокаженого. Сей настрій видно і в скорбній думі Франка „Дога-ряють полїна в печі“.

Лише сестра Павлікова — Анна держалася напричуд бадьоро і з великим гумором оповїдала про свої пригоди з жандармами і по кримїналах. Вона з незвичайним ентузіязмом вірила в „правду“ і в скору побїду її над капїталїстичним сьвітом. Свої переживаня вона дуже живо описала в статї, що появилася в женеvській „Громаді“ 1881 р. під заголовком „*Мої й людські грїхи а панська і попівська правда*“. Є се „людський документ“ перворядної ваги, і видавництво „Чорногорн“ буде себе уважати щасливим, коли зможе сі її спомини видати осїбною книжкою.

Для Павлика не скінчилися були однак єще тяганини по судах. Для 9. вересня 1885 р. арештовано його в Монастирську під закидом соціалїстичної пропаґанди серед селян. Він пересидїв в слїдчїй вязниці до 2. сїчня 1886 р., коли то перед судом окружним в Коломиї його знову засуджено на місяць арешту, котрий очевидно рівнож мусїв відсидїти.

В літі 1889 проживав він у посла софимового бл. п. о. Кирила Гаморака, чоловіка дуже ліберального, що його запросив до себе на ферії*). Тут він часто сходився зі мною, Стефанником та Мартовичем.

Він збирав тут дуже пильно матеріяли етнографічні, поміщені потім в „Житю і Слові“. Записував він їх найбільше від Антося Швестена, піддячого, котрий його ось як раз зхарактеризував: „Се такій добрий пан, що як би його насмарувати салом, то кіт би за одну ніч з'їв“.

В сім часі почалися у Львові арештованя і арештовано Франка (він тоді написав свої славні „тюремні сонети“), сестер і брата Деґенів, дітей генерала з Київа, Богдана Кистяковського (тепер вже небіщика) рівнож з Київа і деяких Поляків. Павлик не міг прямо всидіти на місци, як се почув і й собі перся — помимо відраджуваня — до Львова. Поїхав — і зараз на двірци приняла його в свої обійми поліція.

Слідство — ведене дуже обмеженою людиною, радником Маєвським — протягнулося пару неділь, і скінчилось застановленєм цілої справи.

Молодий Деґен вернувши до Київа описав свої і сестер своїх пригоди (межи иншим, як сі молоді, дуже ніжні дівчата — мусіли сидіти разом з проститутками) в одній з київських газет. Одна

*) Очевидно в 17 літ пізнійше, за ери Гриця Хомішина було би щось подібного цілком неможливе. Коли мене — по вічу в Космачи дня 2. вересня 1906 р. запросив о. Лісинецький до себе на шклянку кави, то Хомішин мало його не суспендував за се. Ось взір християнської любови!

з Дегенівних стала потім дружиною звісного українського а потім російського письменника Костя Арабажина.

Тут нагадаємо коротко — за М. Лозинським — про попередні процеси карні Павлика. Арештовано його перший раз з початком січня 1877 р., продержано 2½ місяця в слідчій в'язниці і засуджено за якийсь дрібне перекроченє на тлі зносин з Драгомановим на 8 днів арешту.

В літі того самого 1877 р. Павлика арештовано другий раз разом з Франком і цілою редакцією „Друга“. Сим разом по довшій слідчій в'язниці засуджено Павлика на три місяці арешту за приналежність до міжнароднього тайного соціялістичного товариства. Річ очевидна, що ніякого товариства не було, і що саму кореспонденцію з Драгомановом і другими узнано за доказ, що таке товариство було. Є се клясичний примір сего, що Німці називають: „Klassenjustiz“.

Та вернім до нашої нещасливої „Тетяни“.

Михайло Павлик виступаючи ще 1878 р. проти нероздільности подружа став первозвісником сего руху, що чверть столітя пізнійше розпочав у Відни Е. В. Ценкер, вольнодумний письменник і політик, а від 1911 до кінця 1918 посол до ради державної, котрий заложив товариство „Eherechtsreformverein“ (Адреса: Wien IV, Starhemberg-gasse 43). Веде воно боротьбу проти § 111. австрійського закона цивільного, після котрого, коли хоч би лиш одна сторона підчас заключеня подружа була католицького (одже і греко-католицького) віроісповіданя — то подруже є не-

роздільне, а подружній вузол може бути розв'язаний лише через смерть одного з подругів. З сего виходить, що навіть коли би узискано розлуку від стола і ложа — на що закон австрійський дозволяє — то ані одна зі сторін не може заключати нового подружа з третьою особою, коли друга сторона ще живе.

Сам австрійський закон цивільний походить з 1811 р., одже з часів панованя найбільшої реакції. Та її і сего було еше замало і надворними декретами з 1814 і 1835 р. не лиш наказано некатоликам, розлученим від стола і ложа, заключувати подруже з особами католицького віросповіданя, але на випадок як би і вони самі перейшли на католицизм — наказано їм взагалі яке небудь подруже заключувати — як довго їх подруг з першого подружа живе!

Так далеко посунулась езуїтська злоба і змаганє міпатись навіть в чужі родинні справи.

Коли Ценкер зістав послом до парламенту — поставив він внесене на зміну § 111. зак. цив., та клерикальні партії ужили всіх сил, щоби воно не прийшло навіть на порядок денний дотичної парламентарної комісії!

Навіть, коли стара Австрія розвалилася, не мож було перепровадити зміни сеї безглуздої постанови, бо соціалдемократи не мали в німецько-австрійській національ. раді потрібної більшости. Соціальні демократи взяли ся одже на ось який спосіб: після § 83. зак. цив. можна з важних причин просити політичну власть краєву о уділенє диспензи від заходячих перепон законних,

стоячих на дорозі до заключення подружжя. По розвалі старої Австрії став краєвим начальником в Низшій Австрії соц.-дем. посол Север; він одже зачав уділювати диспензи від перепони з § 111. зак. цив. і більше як 25 тисяч пар з сего скористало, та хоч їх попередне подружжя було лише розлучене що до стола і ложа — позаключувало нові подружжя, очевидно цивільні, перед цивільною а не церковною властею.

Та се не довго трівало: коли соц. демократи уступили з правительства і міністерство справ внутрішніх перейшло в руки реакційного християнського соціала Дра Глянца (антісеміта), то він зажадав від Найвищого Трибуналу фахового оречення (добросуду) а то на слідуючі питання: 1) Чи власть політична може правосильно уділяти диспензи від перепони з існуючого вузла подружного? 2) Чи таке подружжя за диспензою є важним подружжєм? 3) Як стоїть справа з попереднім подружжєм?

На се Найвищий Трибунал у Відни видав в липни 1921 р. по кількох місяцях надумування — ось яке ореченє: 1) диспенза від перепони з існуючого вузла подружного — не може бути уділена з таким наслідком, щоби суди не могли вже того подружжя за диспензою признати неважним; 2) подружжя за диспензою не є „не-подружжєм“, як довго суди не признали його неважним; 3) через заключенє другого, за диспензою подружжя правне існуванє попереднього подружжя не зїстає нарушене.

Як бачимо — ореченє се є дуже круте, а ще

більше круте є обширне узасадненє сего ореченя, з котрого то узасадненя так і бе неохота старих панів в Найвисшого Трибуналу зглядом таких подруж за диспензою.

Новий, ліберальний міністер Др. Вабер витягнув з повизших трех пунктів сего фахового ореченя таку консеквенцію; що диспенза від перепони з істнуючого подружа є допускаемою і в тім напрямі звучать за його урядованя рішеня міністерства.

Та суди австрійські знову користовуються більше тим духом, який з цілого ореченя а з'осібна — з його узасадненя віє і видають часто розсуди в дусі такій диспензі неприхильнім!

Одним словом — повстала велика суматоха і правна непевність, передовсім для тих більше як 25.000 подруж, котрі вже зістали за диспензою заключені.

Самий Найвищий Трибунал при кінци свого „узасадненя“ висказує бажанє, щоби сі спори і литаня остаточно осібним законом зістали унормовані, а се тим певнійше мусить статися, що на підставі тріанонського договору до Австрії має бути прилучена частина східної Угорщини (т. зв. „Burgenland“), в котрій обовязує угорське право подружнє, котре є далеко ліберальнійше від австрійського, і в котрім є власне допускаємий цілковитий *розділ* подружа, а цивільне подруже є надто обовязкове.

З уваги на се, що Західна Українська Республіка (Східна Галичина) приняла всі обовязуючі австрійські закони — отже і постанову з § 111.

австр. закона цив. — поставив *селянсько-радикальний клуб**) Національної Ради підчас її сесії в Станиславові в лютім 1919 р. внесенє на реформу дотеперішних законних постанов що до подружа. Та звісний перелом довершений армією Галлера, примусив гал.-укр. армію і уряд полишити рідну землю, а через се не сходилася вже і Національна Рада, та не мала нагоди радити над сим внесенєм. Горячо інтересувався сею справою Др. Й. Партицький, референт при державнім секретаріаті судівництва З. У. Р., та і він не мав вже змоги також зі своєї сторони причинитись до корисного вирішення сего важного законодавчого питання.

Тут треба зауважати, що у цілім ряді держав існують закони, що дозволяють на *цілковитий розділ* подружа і на заключенє нового — також для католиків, як ось — Німеччина, Франція, Англія, Злучені Держави північної Америки і другі.

Через ту нещасну постанову §-у 111. зак. цив. вставлену в сей закон під впливом кат. попів та попівського католицького канонічного права — стало сотки тисяч людей нещасливими, соткам

*) Президію селянсько-радикального клубу складали: Др. К. Трильовський — голова; А. Онищук (н. учитель і знаний етнограф) і Гр. Дувірак (селянин) заступники голови; П. Шекерик-Доників (селянин) — секретар. Клуб сей поставив в Національній Раді в часі до 15. лютого 1919 р. 16 внесенє, межі ними внесенє А. Онищука на розділ церкви від держави. Беремо ті дати з ч. 1. „Громадського Голосу“ (Річник XXI.) видаваного селянсько-радикальною партією в Коломії в 1919 р.

тисяч людей заперто можливість вступити в нове законне подружжє, а протівно — змушено їх жити в конкубінаті, „на віру“, та плодити діти, котрих той закон сам робить „неправесними“, байстрюками.

А кілько злочинів, кілько скритоубійств спричинив той глупий а безсердечний параграф! Кілько людей видячи, що на дорозі до личного їх щастя стоїть лиш їх нераз вже з ними навіть розлучений подруг, старалося насильно, нпр. при помочи отруї чи сокири — позбутися тої перешкоди!

А всьо те безмежне нещастє, те море сліз і горя маємо завдячувати лише Римови, лише католицькому клерикалізови, котрий собі в безличний спосіб присвоює право нормувати також подружжі, родинні відносини, хоч заключене подружжє єсть актом, котрий нормувати повинна лише сама держава, без огляду на се, що се або инше віроісповіданє приписує своїм приверженцям.

Митрополит уніяцький Шептицький, що разом зі своїми попами та черцями Василіянами і (латинськими) Редемптористами (одні і другі — се рід Єзуїтів) береся ширити унію на Великій Україні — хоче тим самим ширити і постанови сього католицького, канонічного права що до нероздільности подружжє, хоче той проклін перенести і на Велику Україну!

Най-же се мають на увазі сі, що легкодушно помагають єзуїцьким вовкам дістатися між великоукраїнську отару, що спомагаючи уніяцьку пропаганду помагають рівночасно кинуті між народ на Великій Україні кличі релігійної боротьби!

*

І Ребенщукова Тетяна завдячувала свою тяжку долю сієї стократь проклятій постанові 111 параграфу австр. закона цивільного. Лише завдяки йому не мала вона ніякого вигляду на се, щоби з Янцем Шуполишиним цілковито розвестись а пібратись з Семеном Яковичиним, з котрим єще дівкою кохалася. — Глупі, короткозорі родичі змусили її вийти за Янца, а потім вже сей клятий параграф робив своє...

М. Павлик в дуже яркий, реалістичний спосіб представив в отсім своїм оповіданю долю жінки, коли дістанеся в руки нелюбови, а до того ще й розбишакови, котрому у війську перекутилось в голові, і котрого переконанє, що він „цісарська дитина“, викинуло прямо з рівноваги. Запитана на мою просьбу сестра Павлика Анна — оповіла, що Тетяна і справді жила; однак ані призвища дівочого Тетяни ані призвища її чоловіка не могла вже собі — по більше як 40 роках — нагадати.

Знаю впрочім від самого автора, що він дуже пильно — на взір французького письменника Фльобера — приготовлював матеріяли до своїх оповідань: додивлювався до життя, та занотовував свої помічення і поодинокі слова і фрази, підслухані у селян.

Тому і його „Ребенщукова Тетяна“ така жива, тим більше, що зібрані матеріяли вихіснував він з не аби яким талантом. Також до „Вихори“, котру розпочав друкувати в „Громаді“ 1881 р., мав він зібрану уже цілу пачку матеріялів і в половині 80-тих років нераз мені говорив, що мусить

її докінчити. Однак політично-журналістична робота не дала сего заміру виконати.

Що-ж до „Тетяни“, то вона певно більше реалістична чим майже рівночасно писані новелі Франка „Лисишина челядь“ і „Приятелі“ — поміщені в „Дністрянци“, календарі на 1877 рік, хоч у Франка більше артизму. Зате новелі Павлика стоять далеко ближше до перших оповідань Стефаніка, котрі є прямо чимсь неперевершеним — на жаль і для самого їх автора, коли взяти на увагу його нечисленні твори з часів по 1910 році.

А вже хто повинен бути вдячним Павликови за „Тетяну“ — то се перодовсім те жіноцтво, що бореся за визволене, еманципацію жінки зі всяких конвенціональних і законних оков.

Павлик взагалі з надзвичайною пошаною відносився до жіночого пола: у нього „жінка“ — се було прямо щось святого, ненарушимого. Нехай-же поступове жіноцтво возьме собі се до серця і най собі усвідомить, яке значінє для його визвольної боротьби має „Ребенщуківа Тетяна“ і її автор!

*

Михайло Павлик родився 17. вересня 1853 р. в селі Монастирськїм, під самим Косовом на Гуцульщині*), в селянській сімї. Народну школу скінчив він в Косові, низшу гімназію в Коломиї, вищу і універзитет (філософ. виділ) у Львові. Підчас студій удержувався власною працею — приватними лекціями.

*) Однак люде з Монастирського і других присілків Косова — не є Гуцулами. Гуцули звать їх уже жартом „Бойками“.

Будучи на університеті вступив до товариства „Академічеській Кружокъ“ і був співробітником часописи „Другъ“, яку се товариство видавало.

З початком 1876 р. заізнався він з М. Драгомановом, коли сей переїздив через Львів з Київів до Відня. — Однак вже перед тим попав був Павлик під вплив ідей Драгоманова, а то читаючи його перший і другий лист до редакції „Друга“ поміщені в сії газеті. Писав їх Драгоманів по московськи, щоби показати молодим кацапам, що видавали „Друга“, як слабо вони уміють московську мову. Ціль його листів була повернути сих молодців до поступових і демократичних ідей.

Після Драгоманова — правдивий демократ і поступовець мусить повернути до рідного народа та писати для нього в його рідній мові. Між Павликом а Драгомановом завязалася переписка, котра тревала аж до смерти Драгоманова. Під його впливом стоячи виголосив Павлик на вечорницях в пам'ять Маркіяна Шашкевича у Львові 24. червня 1876 р. відчит під заг. „Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині“, який появился друком в „Друзі“ в чч. 13—16 з 1876 р. — Сей дуже інтересний — вже хоч би з культурно-історичного згляду відчит — треба би доконче видати осібною книжкою.

В р. 1878 розпочав Павлик видавати журнал „Громадський Друг“, а коли через конфіскації дальше видаванє його стало неможливим — видав яко продовженє сеї часописи дві збірки: „Дзвін“ і „Молот“, опираючися на сім, що після австр. пресового закона виданя, що обіймають

більше як 6 аркушів друку — не предкладаються прокуратурі державній. В сих його виданнях поміщені його оповідання „Юрко Куликів“, „Ребенщуків Тетяна“ та „Пропавший чоловік“.

Про процеси карні проти нього — ми вже говорили попередно.

З початком 1883 р. Павлик перенісся на стало до Львова і тут жив серед дуже тяжких обставин — удержуючися з дописей до газет та з перекладів з чужих мов.

В р. 1887 видав він гарну працю „Про русько-українські народні читальні“, а в р. 1889 зредагував він 25 чисел популярної газети „Батьківщина“. Була вона в руках народовців, що назвали себе пізніше національними демократами а далі — трудовиками. Коли вони зажадали від нього, щоби зрікся своїх поступових переконань — він виступив з редакції.

В р. 1890 став він редактором поступової часописи „Народа“, котра і стала органом радикальної партії, яку в осени того року основано. Ту часопись редагував він аж до смерті М. Драгоманова (1895 р.) коли то „Народ“ перестав виходити.

Дня 20. листопада 1904 р. відбувся у Львові ювілейний обхід 30-ліття його письменської і громадянської праці. Такий-же, дуже величавий обхід устроїли в його честь і радикали коломийські.

В рр. 1897 до 1904 був М. Павлик бібліотекарем „Наукового товариства ім. Шевченка“ у Львові. Коли на загальних зборах сего товариства 1905 р. поставлено внесенє, щоби йому признано емери-

туру (дожиттєнну пенсію), то більшість зборів виступила проти сего, а Др. Копач (шкільний інспектор) сказав ось що: „Кожда людина повинна перше всього подбати про себе. Коли Павлик сього не зробив і тепер не має на старість ніякого забезпеченя, то се його вина. Коли-ж тут покликуються на громадянські заслуги Павлика, то нехай громада його удержує. Нехай Павлик піде з горнятком від хати до хати, то всюди дістане трохи страви. В мене також“.

Таке — як каже Др. М. Лозинський в своїй знаменитій брошурі про М. Павлика*) — думало і багато інших, лише що не мало відваги сказати.

А були се члени „наукового товариства“ — значить цвіт нації! Було се в 27 літ по появленю „Ребенцукової Тетяни“; можна собі затим представити, як виглядала рутенсько-галицька суспільність в 1878 р. і як вона відносилась до таких „новаторів“ як Павлик та Франко, що не лиш „бог“ через мале „б“ писали, але еше — за приміром Драгоманова — уживали і т. зв. сербської правописи з „j“ (нпр. жіхати, надіја). І то в часах, коли у переважної частини сеї суспільности „йор“ та „йори“ — уходили за справжні народні святощі!

Чудово висказав Франко тодішні погляди і ту незвичайну віру в нове житє, в нові ідеали, які жевріли в серцях його і його товаришів, в поезії, (яку помістив Павлик в однім зі своїх видань з 1878 р.) — що починаєсь словами:

*) „Михайло Павлик, його життя і діяльність“. Відень 1917. Накладом Союза визволення України.

Обпадають звільна всі пута
Що вязали нас з давним житєм!
З давним брудом — і думка розкута!
Оживемо брати! Оживем!

І тим ідеалам і тому, хто їх в серцях молодих „громадівців“ (соціялістів) заціпив — Михайлови Драгоманову — зістав Павлик вірний до кінця свого життя! Ми на кінци отсего томику „Нар. бібліотеки Черногори“ подаємо осібну статью Івана С. про радикальну партію, в котрій Павлик до кінця життя працював і про дальший розвій подій у ній по його смерті. Річ певна, що як би був Павлик підчас світової війни (26. січня 1915 р.) не вмер, були би Левко Бачинський, Макух та Данилович не мали відваги ухвалювати 18. серпня 1918 розв'язання сеї партії, були би певно не зрадили ідей Драгоманова і не пішли в „уніяти“ та не пускались на польонофільство!

Відсилаючи впрочім ш. читачів до згаданої вже знаменитої брошури М. Лозинського*) я позволю собі навести тут еще се, що яко характеристику Павлика я підніс в моїй промові на ювілейнім святі в його честь у Львові, дня 20. падолиста 1904 р.

— „Се, що кличе нас до віддання почеси отсему чоловікови, — говорив я тоді — се головно три його прикмети: *праця, терпінє та характерність!*“

Представивши його незвичайну працювитість та ті терпіня, які мусів перенести від уряду та від своїх власних земляків, говорив я далі таке:

„І ось появляється трета засаднича ціха на-

*) Дістати її мож у А. Жука: Wien VIII, Josefstädterstraße 79.

шого борця: *характерність*, та твердість духа, та ідеальна упертість, що не давали йому ніколи попасти в сумнів або опустити безрадно руку держачу меч-перо. О! се велика, се висока прикмета, особливо у члена народности, що давно вже забула лицарські чесноти предків, а не навчилась ще словности, чесноти і точности висококультурних націй заходу.

„А впрочім: инша річ чеснота західно-європейського крамаря, знаючого, що неточність попсиє лише йому інтереси, инша завзяте вояка, що в хвилевім пориві, нераз більше з розпуки ніж з відваги вдирається на мури ворожої твердині, — а инша річ трийцятьлітня витревалість навіть в часах, коли найблизші товариші по збруї опускали змучені руки та блукались по „перехрестних стежках“*).

„Виступ Павлика на арену української історії, виступ його і його товаришів камінярів: Франка, Анни Павлик та Остапа Терлецького творить немов стовп граничний на границі двох епох. Перед ним можна ще було безкарно деклямувати про любов до меншого брата, тонучи рівночасно по вуха в буржуазійних гріхах. По нім — всяка така бляга, всякі такі „зделки“ з власним сумлінням пятнуються вже самі собою яко се, чим вони є в дійсности. Дарма натягати гарну маску загального голосованя, чи хочби доходового податку**),

*) Була се аллюзія до Франка, що 1899 р. дався — впрочім на короткий час — втягнути до націоналдемократів. Як звісно Франко написав був повість „Перехрестні стежки“.

***) Тодішні (1904) популярні клічі.

коли за тою маскою криється лице ситого буржуя, задоволеного аж до глибини душі з теперішнього суспільного ладу, дарма кричати про поступ, коли він в дійсности полягає на наганяню українських невинних мушок у ультрамонтанське павутинє.“

*

Тяжкі, дуже тяжкі були послідні місяці життя Павлика! Московська навала заляла цілу Східну Галичину грозячи винищенням всього того, що робило сей край українським Піємонт. Країна нужда втаборилась у його хату, в котрій крім нього і його сестри Анни жили еще дві його молоді вихованки. Мало хто коли навідувався до нього, а найбільше ще помагав йому Др. В. Охримович, давний — хоч значно молодший товариш його з перших літ існування радикальної партії.*)

Про характеристичну сцену оповідає Анна Павлик: коли тіло її брата лежало вже на катафальку, увійшов раз до комнати якийсь чоловік в убраню московського жовніра, оглянувся чи його ніхто не бачить, поцілував небіщика в лице і скорим кроком вийшов...

Похорон Павлика відбувся при асистенції московської воєнної сили. Ще і по смерті боялися прислужники білого царя того, що ціле життя своє посвятив для усвідомлення і організації українського „робітного народа“!

Др. К. Трильовський.

*) Сего честивця вивезли Москалі в короткий час по смерті Павлика на далекий Спбір, звідки вернув зломаний, яко спіритист і „переконаний та практикуючий“ католик. Що то може недоля і неволя зробити з чоловіка!

Ребенщуківа Тетяна.

I.

Усе ся позабувало з тих молодих років: і нужда й гаразди, а не забути мені Тетяни, та пістеницького того ярмарку.

То було в літі, на Пантели. Іду я з мамов: а то таких людей сиплеся на ярмарок, що годі — і куцьких з чобітьми та буженицев, і сільських з усяким добром з дому, і наших таки ткачів та кушнірів. А все то муравками по-при дорігу, бо дорогов ідут волами, кіньми, женут із гір худобу та дріб.

Порох такий здоймився, що й сонця не видно, а спечно-спечно, що аж тягло під ліс у холод. Самому тяжко було йти, не то що нести на плечех. З мами аж цюрком текло, такі два полотна двигали в бисагах.

Ідемо ми, йдемо, коли чуємо: сьпівав хтось на ввесь рот:

Ой не жалуй, моя мила, що я по,
Тогди будеш жалувати, як я вмру;
Тогди будеш жалувати, плакати,
Як я буду в темнім гробі лежати...

— Го-го-го! Гади́на не жінка... Головку би тій милій втяти до порога... Го-го-го! вже ти не згулиш воськового... Із другим спати... гов, гов, трр, гов

Ми ближче — а то Шуполишин Янцьо, високий такий, як тополя... Голову схилив навперед себе, розмахує руками, та все впоперек дороги то суди, то туди потикався. За ним Тетяна, аж угинається під полотнами, а бігає та все тягне, аби го не переїхала фіра...

Давно я не видів Тетяни, від тогди, від коли віддалася.

— Так вам подалася, та подалася, що лиш трохи тлінна. Аж стряслася, як уздріла нас обох з мамов...

— Іванишко, любко... Відтягніт-ко єго, поможіт міні нещасливій, бо вже мня в землю втискають бисаги... Коби ми вже раз розступилася земля, най бих так не бідувала...

А сама в плач: та так вже ревне-ревне голосит, як мала дитина.

А Янцьо, як наважився, уводно свої:

— Мой, трр-гов!... Мой, засьліпило тя, не видиш, що цісарська дитина! — віговкує Янцьо, та як став на дорозі, так стоїт.

А фіри увилялися, увилялися від него, котрі люцькі, а жидівська надбігла, не питала: дншлем у зуби, і переїхала Янця...

— Свине, дитина цісар... — загел'отіло Янцєви з горла...

Стороньцькі якісь люде помогли занести Янця на полянку, а єму так жбихає кров і з рота, і з носа, як з джуркала — ледви застановили якось...

Лежит він горілиць, краперчастий такий, як би короста посіялася; то єму, кажут, з воська, від пороху; обшмалило, кажут, цілого...

— Мой ти, гадино... Гадала-с може, що мня ся збудеш?... го-го-го! Не так ще мене били, а не вбили — вояк собі за себе... А бог би вас усіх побив та покарав, — прошептав Янцьо, заскреготав зубами і повернув голову на бік... — Мой ти, гадино: на псю маму собі! чого тут чіпниш коло мене? на псю маму! Мав я того чьида у воську: сто — не одну... мо-ой, — заскреготав Янцьо, і сердито повернув голову на другий бік... — Вівола-ники, Крохмалюки... впадите ви міні в руки... Мете ви знати, що то вояк... Го-го-го, ві-во-ла-ни-ки, повішеники!

Довго ще лепотів щось Янцьо гей самий до себе, нарешті захропів на все горло...

А люде все йдуть, та йдуть на ярмарок... Деякі прийдуть і попостоят над Янцем: що-варе ему?

— Переїхало, — кажут мама, — горячка...

А Тетяна сперлася на свої бесаги — ні жива, ні вмерла.

— Іванишко, сестричко, тай ти, Місику, не гнівайтесь, щом вас так загаїла; побудьте ще трохи зо мнов, не лишіт мене, нещасливу, не забуду вам, — шепотіла крізь плач Тетяна.

— А це тобі, Місику, баночка. Корпалам, корпала цілий рік, боле, що тебе виджу... Купи собі, Місику, таку книжечку, що аби тобі аж попустило на серци, як єї прочитаєш. — А міні відчитаєш хоть савтиру... Не довго вже міні вікувати...

— Бог ласкав, — кажут мама.

— Ой бо й є... Кровійов я плакала, любятка, не сльозами: збери вже мене, господи, з цього світа, або дай яку полекшу — а нічо не помагає,

хіба би самій на себе наложити руку... Кобих хоть на тільки вміла письма, що прочитати де яке село: пішла бих в сьвіт за очі... Гаїї, гаїї, тотомся напросила та намолила, бувало дома: дайте мня хоть трохі до школи! А-я, кажут, попадая з тебе буде, ци що?

— Уже за всім рошцбаюся сама, за нохоть він мині не поможє: крїрваю на тім варстаті і в днину і в ночі, аж мня скульбачило... І Шуполиху стару родую, і єго... Від оногди покинув баньцьку роботу: все, бувало, капне який ґрейцар на обхід... а с ткацтва ще ніхто не забогатів, ані не жив... Коби ще хоть ґрунтик який такий, а то дали віно ґрішми, гроші протринькалися, жидище вже собі поставив хати за люцьку працю, а ти бідуї та бідуї, таї то не знати, коли вже раз конец буде тїї біді?!

Тетяна все дивилася в землю, хоть як було любо на дворі...

Наперед нас пістеньцький ліс, усе йде в гору, буковий та грабовий, а яловий та смерековий долинов, аж у Манастирське сягає. Ліс з обидвох боків дороги...

— Та ще не жаль би було й робити і бідувати, як би в мирности, та в любєтві, а то присилували, завязали сьвіт: а ти проклинай тата та маму, таї губи свою душу... Покинула бих, хоть кажут, що ніби грїх, але де я піду? Утеклам раз до дому — вібили і назад привели: хоть най ти, кажут, і голову зїтне до порога — про то він тобі чоловік!... А він вже мене так збиткує та збиткує, що тіла на собі не чую... А тепер ще люде

мене взяли в зуби. Туск мене взявся, та жаль, і ніхто мене, сестричко, не розважить у світі: от-так вже ходжу, як дурна...

То це ми так сплимо, коли чуємо, співає хтось, ідучи лісом:

Ой стою я, тай стою
Під новов коморою:
Війди, дівчино, війди, серденько,
Най з тобов поговору...

Тетяна аж стряслася, ми собі пізнали Семена Яковишиного голос (і він ішов до Пістені лісом на попереки).

— Дам я тобі з другим спати... — забелькотав Янцьо кріз сон, і зачався кидати. Тетяна закрила лице руками, а пісня все йде жалібно:

Ой рада би я війти,
З тобою говорити:
Лежит мій нелюб по правій руці,
Не можу го збудити...

Ой ти, дівчино люба,
Відсунь сі від нелюба:
Я як изміру, в серденько стрілю,
Як в сивого голуба...

Не треба измірвати,
Не треба го стрільити:
С тобов, мій милий, на годиночку —
А з нелюбом би жити...

II.

Семена я знав з маленьку, бо вони нам сусіди.

Таке то, бувало, чорне, кучеряве та швидке парубчення, що, де го не постав, там опиниться. А як робили дома толоку, ци там на сіно, ци кукурудзи лупити, то це обійшло би ся було без Семена. Доста вже Янцьо жьипавий та палкий до всего, але Семенови пари не було. Наробит ся бувало, наробит ся на толоці, а прийде вечір, то ще й води мамі принесе: такий був огідний.

За музиками пішов би був і на край сьвіта, лиш аби потанцювати.

Раз — боже мня прости — наклеяв ем ся був его таки добре. На толоці в нас була Тетяна, а Семен як завозмися: мусить бути музика, таї мусить. Зірвав ся як вітер, таї кличе й мене: ходи, каже, то близенько! А він справив ся, гаріґа, до Одокійчукового Петра, та все, як опаленник, то в гору, то в долину, а я біжу за ним гей тот пес.

Потому, як нагуляв ся вже с Тетянов, то гулит мене; зажди лиш, каже, небоженьку — я тобі це за дурно не схочу. Ой бо й е!...

На весні, бувало, як прийде неділя, то пасе худобу на толоці під пістеньцьким лісом, трохи не вся парубія і дівоцтво монастирське. Дуріют собі та вганяют ся одни за одними: а на дворі так любо, що годі...

Тільки Семен супокійний, як не тот: сидит собі під самим лісом с Тетянов та бесідуют...

Не було кращої й поважніщої дівки на ціле Монастирсько, як Ребенщукова Тетяна: ніхто би

був не сказав, що вона хлопській ложі. Ніхто з неї не важився навіть пожартувати собі, — не то, аби вона була горда, — ні, але вона вже така вродилася тиха та хороша.

Я собі, бувало, сяду коло них, таї слухаю, що вони говорять: коли бо нічого і нічого не зрозумів. Лиш тільки я завважав, що дуже вони приязно дивилися одно на одного, а як коли, то Тетяна вхопила мене малого на коліна, обцілювала очі, лице, чоло... а Семен мні:

— А йди-ко товар заверни, Міха!...

Я, видкося, старшого послухаю, пішов, завернув таї надбігаю, а Семен:

— Міха', ануко ще, попіграйся в свинку. Ножик ти куплю з огнивом!

— Але? — кажу, — а мене вже так давно кортіло мати ножик такий, що був бих і на край світа пішов за ним.

Ой гірка-ж мні була тота свинка! На мене все впаде, бувало, бути свинарем, бо, звичайне, я найменчий. Врідя, бувало, хлопці: „шпуряті, кажуть, в гору штири Грейцарі, а як упадуть так, а так, то ти меш свинарем“. Але то однако було, ци орлом упали, ци на лице: ув одно я був свинарем: вони були ради, що мене ймили в руки. Стану я в середину, запру свиню, маленький ковбочок, ци там пеньок, та тисну вї, що можу, до землі своїм патином. А хлопці стоя навкруги мене, кождий собі палицев в своїй дучці, подивують ся на мене, та лиш усміхають ся. Господи, як не лусне котрий по моїм патику: мні аж свічки стануть в очех, а свинка аж забриніла

воздухами, та так десь упала з-на добрих 100 сяжінь. Хлопці раз були за себе, а я що? Карапузеня: бігай, та бігай, та загони свину знов у середину: та бо ніхто й не допустит, аби уфатитися патиком у єго дірку, як він відгонит свиню, та стати на єго місци, а він аби був свинарем: так мене пантрили. Аж як я зарую, бувало, на всю толоку, то тогди вже мене пускають, і я назад біжу до Тетяни й до Семена.

Тетяна-ж ще хоть попестит і заглагоїт мій плач та жаль, а Семен знов свеї:

— Мі! ану ще в Греччіно (то такий город під лісом), — там у черешни вівелися кашевки (так звут у нас білицю); як имеш і принесеш нам суди живого, то купю ти пістоля, грімке таке, що годі! Меш видіти!

А я, дурень, озми та піди: так ми, знаєте, піддало охоти, що буду мати пістоля (бо то вже, знаєте, доходжалий парубок, що має пістоля).

— А на тій найгрубшій, дуплавій, — кричить за мнов Семен, а сам не регочеса, ні: що-ж, коли мене засьліпило!...

Побіг я до городу (а тогди що лиш забриніли були черешні), тай драпаюся на черешню за кашевком, а тут десь узявся слуга, що сокотив городу, Федьо, тай узяв з мене капелюшок. Я йди простоволосий зо ним, та панькай єго: „не дам, тай не дам!“

Тай таке мое було, що й кашевка не ймив, і соломяшник відпас, тай пістоля пропало!

А вни собі обоє набулися тимчасом, а в вечір, то всі женуть товар і йдуть собі до дому сьпіваючи, лиш я у плач, як у дримбу граючи; і ніхто

мене не потішив, хіба одна Тетяна. Семен ще й насьмішковувався, гаріґа (хоть на другу днину віходив від Федя капелюх)... Ото ми, каже, парубок!... Всі в сьміхи, а найдуще хлопці: а бе, а бе!

А я і плачу й гадаю собі: овва! добре, що взяв капелюх, і не дав ніби вилізти на черешню, — так ще хоть називається, що я би був имив кашевка, — а як би не Федьо, то я би й так не був видрапався на черешню: така грубінь...

III.

От що я нагадав собі, як йшов-єм дорогов із Семеном та Павловим Іваном, бо я покинув Тетяну з мамов, тай побіг на здогін ід Семенови, хоть як ми жаль було покидати єї. Одно, що міні прийшло на думку, може би тепер у-ярмарок купив Семен пістоля, а по другім гадаю собі; що-ж я поможу Тетяні? Буду слухати єї плачів? Міні вже й так трохи не пукло серце... А як устане Янцьо? Буде торкотіти цілу дорогу, та їсти Тетяну, а може й бити? Йой... Бодай я був не діждав дивитися на таке!

Здогонив я їх, а Семен ув-одно:

Червона калина
В воду сі схілила:
Журо-ж моя журо,
Як єс мні зжурила.

А я тобі, журо,
Тай не подаюсі:
Піду до коршмонькі
Говіркі наплюсі.

Ой, горівка песі, —
Горівка мпнесі:
Край мого серденька
Як гадина всі.

Та все по кілька раз:

Край мого серденька
Як гадина всі...

— Іване, камрате мій любий... о вже! або єму не жити, або міні... Не про то, що я її люблю, мушу я оступитися за нев, ні... — каже Семен, а сам марний-марний, що лиш трохи очи висьвіттив, так му запали в голову...

Изсох, як підотяте дерево, лиш кучері найжили му ся на голові, — лячний у них такий як опуд...

— Ой вже раз кажу — мовить Іван Павлів — що дурні люде: мучити одно одного, та лоточити, не досить вже нас їст усяка погань... Нема то, як у німців: не злюбит ся жінці з чоловіком, то розлучит ся, тай жпе собі, з ким їй ся хоче... І по люцьки так... Так повинно бути: адже нема такого лиха изза того їй межі звірями, хоть то кажеся, що в них нема розуму... А я стораз, не раз забоживбихся, що, як до того, то в них є більший розум, як у людей... Мене як би не злюбила жінка, то їй днини бих из нев не жив: адже то їй самому мука! Іди собі, голубонько, тай жий, з ким ліпше... І най би жила без слюбу, як би піп не дав (бо вони мають усякі ключки, аби лиш люде мучилися!), а мене най би громада і камінем прикидала, лиш від неї — зася! Я їй сам так думав, але якісь письменний Німец у воську,

як розвів міні на розум, то бих і в вогонь штрик за цю правду. Щож, коли то наші люде гадають, що тогди вже буде кінець сьвітови, як стануть люде так паруватися, як птахі. На це каже, бувало, Німец: як, каже, гадаєш, ци всхне дерево, як повідриваєся з него губку, що поросла на нім, або як обломитья з него сухе галузе? Та ні, кажу, ще й ліпше ростиме. Оттак же, каже, і з тим: як буде вольно жити людім з тим, з ким ся кому сподобає, то не буде тільки головництва, таї люде будуть здоровіці й веселіці... Що, може не правду каже?

Міні тогди страшно було чути таку мову, але Іван не вважав: старий — не старий, дитина — не дитина: кождому правду в очи...

— То міні не гріх? — питає Семен.

— То лиш попи повинаходили такі гріхи... Ти аби не вшукав кого, не оскорбив, не вбив, та справедливо жив на сьвіті — то доста з тебе. А то попи людім пустили тумана, аби лиш люде гризлися, дуріли, та несли їм на боже, аби ніби людім попускало на серци, або аби потішилися, що піп їм утворить двері до неба, коли вже тут не буде просьвітку... Я тобі кажу, що то все попи на свою-руч... Вже доста шахраї жиди, але попи — то такі туманники, що нема їм пари, бо жид, як бере від людий гроші, то хоть що-то дасть: у горло, ци там у жменю, а попи захарамаркають людім якось не по розумному, напудя людий богом, таї пеклом: таї лупя з них лико, таї ще уча других, молодих попів: дри, кажуть, хлопа, як вербу, зідреш одну шкіру — друга поросте...

Ксьондзів каліка ще не таке міні наговорив! Каже, що ви сами в то не вірують, за що ганьбити людей: до сповіди, каже, не ходя, перед причастиєм їдя, а причащаються, бо то вино — хіба ти ніколи не видів, як наш піп наставляє руку з кіліхом, аби му другий раз у верх нальляти?... Ану, скажи-ко, ирщений, кільки ти самий наймав службів та акафістів — а попустило?

— Ой, бодай так ворогам моім попустило, як попустило від того міні!

— А все через твій дурний розум. Я вже це не раз тобі казав, що, коли ти вже так узявся за нев, а вна за тобов, то живіте разом — адже припаде тобі на Бойкиничевім кавалок ґрунту, поставиш хату, і що ще вам треба? Ти робітник, уна робітниця... Тут, бачиш, не допоможуть ніякі служби, ані жура, а простий люцький розум: роби так, як тобі ся хоче! Адже їй там ні з ким жити: єго вже й десятої часті нема з воська! Розумієш? Ади, Калина, моя сестра, усеґо зреклася, а покинула чоловіка: по службах валяєся, а не піде д нему: і добре мав!

— О вже! не моя голова до того: я вже ся й о сьвіті не зрозумів — а щож скажуть люде?

— Говори! що люде скажуть! а що каже тобі твій дурний розум, тай серце? Най собі там кажуть, що хочуть... Я добрий твій товариш і ще раз тобі кажу: май розум, не їжся сам і вна най ся не їсть, не роби головництва...

— О вже! по часі, товаришу... Як би ти міні розвів був це штири роки тому — то дав бих був собі раду, а тепер уже й десятої часті мене нема...

Ще пів біди-лиха, як зальлюся тов паскудов, а на тижни, то так, як би ми щось давило мозок, хоть як уже пинную тої роботи, що аж ми в очех темніє... Тай з неї нема пізнаки: за міру платя 4 кр.*), а то вже треба доброго ткача, аби кождої днини уробив 8 мір... Але міні вже й не треба з нічого ніякої пізнаки, каже Семен, тай знов:

Ой горівка пєсі,
Горівка минесі:
Край мого серденька
Як гадина весі...

а далі питає мене:

— Ба, що би тобі, каже, купити на ярмарку?

— А що би, кажу, хіба пістоля! знаєте? за кашевка обіцяли...

— Чому бих не купив, каже, купю, а сам аж позеленів...

— По що я єму нагадав?

IV.

Такий був ярмарок в Пістени, що нігде було й иглу впустити: усе то позбігалося за грошем. Понагонили худоби, коней, дробу; Гуцули ще позносили бриндзі, сира усякого, масла, коновок, лижок; а ткачі монастирські поросходилися по станціях до жидів ждати з полотнами на людей, і на пряжі від людей.

Ми довго покрутилися по ярмаркови, Семен купив мені пістоля і ще підвів мене д нашій станції, тай пішов собі з Іваном Павловим.

*) = 8 крайцарів.

Уходжу: а то повні хати, доста обширні були. Тут був увесь Ребенщуків рід, був уже й Янцьо і Тетяна. Мама сиділи коло неї.

— Та боле, — каже, залавяючи коло зятя, Петриха Ребенщукова, — боле, що на тім стало... Не дай, боже, чого — каліцтво...

То це вона ніби натякає на Янця, а сама аж кліпає очима, так би пила горівки. Стара вже така та жовта, як віск.

— За всі голови, любко, — шепоче Гафія Янцева — за всі голови! Я би ще була потрутила, най би було головку переїхало, — каже що по тихіще і стиснула кулак, а мала вже, видко, в чубку. Я би їх всіх на одну вербу, шибеників якихось!

Янцьо Шуполишин сидить підвигтий фустков та кунішіє, а п'яна Петриха все підходить его, аби купив горівки...

У хаті крик, усі пють, дехто сьпіває та сьмієся — одна лиш Тетяна сумна-сумна, як ніч. Вона дивилася тепер на свою маму, і їй прийшло на думку, що як тут слухати старших, коли вони такі прибиті, що за порцію горівки йдуть протів своїх дітей?... Вона не винувала маму, бо Петриха вже така була приголомшена, що нічо в сьвіті не могла зрозуміти... Тетяна нераз наслухалася, що єї тато не позволяв мамі навіть говорити і думати не так, як він — не то вже робити. — Уже ви, каже, не переппакшите того, що старі люде постановили! Про то, кажуть, що в вас довге волосє, а короткий розум — таї так буде до віку, таї попи преці, як вінчають. то кажуть слова господні, що аби жінка підлягала чоловікови...

Тетяна ніяким чином не хотіла піти за Янця: тиждень плакала, тиждень просилася, тиждень ховалася — як не зачнуть нарікати Ребенщуки: хто тата, мами, кажуть, не слухає, той не знає бога, і як зачали страшити богом, таї усилювали Тетяну...

— А чомуж за Семена ні? — питала крізь плач Тетяна.

— А, бо він ткач, він нам роботу відоймає!...

— А чомуж я маю за вас терпіти?

Старі обоє в плач:

— А, господоньку сьвятий, вдуріла дівка, впадоньку наш нещасливий, головонько наша бідна! Кажемо тобі, що не твій розум!

Тетяна здалася була на бога, таї пішла як на заріз...

Але чим дужче вона молилася, аби забула Семена, тим дужче її д йому тягло, і тим тяжче побивав її Янцьо... Ждала божого змилування — ані ду-ду...

За гріхи, кажуть люде, бог дрочиться з чоловіком. Які-ж гріхи були в Тетяни?...

Поможе, кажуть, як умреш... Овва, гадає собі Тетяна, я й сама собі можу дати таку поміч — смерть.

Тепер уна дівмілася, що бог, на котрого всі покликаються, — німий, і усім серцем зненавиділа тата, маму, попа, бо д Янцеві вона ніколи не мала серця.

Тетяна зачала вже думати, ци не можна би як визволитися, а Гафїя Янцева ще й жалю заває. Зачали сьпівати дуже сумної, а всі жінки за нев, бо всім їм далися взнаки чоловіки:

Калиночко, малиночко,
Чом не процвітаєш?
Ти молода молодице,
Чому слози проливаєш?

Ой я листок й опускаю,
Бо зимоньку чую:
Ой я слози проливаю,
Бо лихую долю маю...

Ой, коби я була знала
Свою лиху долю,
Була би я й отонула
Тай дівчинов молодю...

Ой, коби я була знала
Ще й свої нестаткі,
Була би я вандрувала
Ще від вітцьи, тай від маткі..

А як узяли в один голос оцеї, ще сумніщої, то всі, що були в коршмі, задумалися, — жінки всі похилили голови, посумніли, і щире-щире сьпівають:

Ой там за горою, там за кременою,
Не по правді живе чоловік з жоною:
Уна єму стелит білу постелечку —
Він на ню готовит дротяну нагайку.
Біла постелечка порохом присіла,
Дротяна нагайка кровіов закипіла;
Біла постелечка порохом припала,
Дротяна нагайка біле тілце рвала...
Ой мужу мій, мужу, не бий мене дуже —
В мене тіло біле, болит мене дуже...

Пусти мене, мужу, в вишневий садочок,
Най я собі урву ружевиї квіточок;
Урву ружу-квітку, тай пушу на воду:
Пливи, руже-квітко, до моего роду.
Пливи, пливи, квітко, пливи по Дунаю,
Та як уздриш мою мамку, приплини до краю...
Війшла рано мати з Дунай води брати,
Як уздріла ружу-квітку, тай стала плакати:
— „Деж ти, руже-квітко, тут сі обявила,
Відаї тебе моя рідна донька й опустила?
— Боялас сі, мати, що мні не згодуєш,
Дала-с за нелюба, а тепер бануєш;
Боялас сі, мати, що мні сі не збудеш:
Така прийде годиничка, що й плакати будеш...

Жінки розплакалися, а Тетяні стало жаль, що їй рідна мати єї не пожалує, але ще їй залавяє коло ворога. Їй прийшло на думку, аби не піти вже до дому, а в сьвіт на зарібки, або де.

Янцьо встав і зачав походжувати собі помежи люде, надутий...

В хатах задуха, Тетяна встала і що лиш наважилася йти, а Янцьо в груди, — аж поточилася під саму стіну:

— Тут міні... Ади, куда ми справилася! Най важде...

Жінки охнули і пустилися д'Тетяні, а Ребенщучка:

— Га, видкося, він їй чоловік, — то прото сьпіввають у сьпіванці:

Як звійже нам піп рукі,
То не даст нам розлукі...

Вже то не наша в тім голова.

Тетяні потемніло в очех і постуденіло на серци. Її нагадалася тота мертва стула, що піп їм звязав був у церкві руки, і тот зівялий вінок, що клав їй на голову. Щож нас тут держит? Піп поблагословив!... На що?... На поїжу, на біїку та неволю...

Тетяна нагадала, що від коли Янцьо покинув баньцьку роботу, то так вже за нев назирав, що й на двір саму не пустив. Сидит у хаті він, — і вна мусит сидіти, а як иде пити до Голди, то двері сінні замкне на колодку, тай лишит так Тетяну... Безумився чоловік?...

Не розумніщій він був, як лиш оженився. Нераз прийде піднапилий і ні відци, ні відти: голову тобі зітну, тай зітну... бере сокиру: лягай! Тетяна в плач, Шуполиха тудиж: ледви виплакали обі... Або вигонит у мороз на двір: мус стояти! У воську би так слухати!

— Го-го! і мене учили в воську... там раз добра наука — буки!... А жінок он-де як уча: привяжут кісками до лави і бьют, доки ще дихає...

Мой! і замахнувся кулаком.

— О! — думає собі Тетяна, — вже я д' тобі не піду, абих ся мала втопити!...

V.

— Та не бануй, Янчику, — каже Ребенщучка і потикаєся, — не бануй, хоть видкося — ти їй чоловік. А може наговорили, любчику? що би люде не наговорили?

— Лиш того ви вже міні не кажіт, мамо!

Цего вже міні не переперечите... На свої-м очи видів. Го-го-го! не змудрувати воськового чоловіка! Кажут сусіди: „мой, а диви-ко ти ся, ци не ходит хто до твєї жінкі?“ А я ні дві, ні три талус у писок Івана Греччукового, так бих ще, дай ми боже по тій правді, до завтра прожив! „Що ти, кажу, маєш говорити на мою жінку? — За це, каже, братчику, дай ти боже здорове, але такі не завадит самому вивідити.“ А міні й руки увяли. Збираюся ніби на ніч на роботу, прийшов над вікно, а тут міні страшно чогось стало йти на 85 сяжінь у землю: не піду, гадаю собі — не озме мні сі робота, а машинникови кажу: слабій! тай пішов до Голди запиватися...

Вертаюся так десь під о-північ, а моя Тетяночка з Семеном у саду... Мой! на мак дробен тя посічу! крикнув Янцьо хрипливим голосом, тупнув ногов і намахнувся на Тетяну, але жінки заступили...

— А бог би цю гадину сорокату побив та покарав, — шепче, закусивши губи, Гафія Янцева, — я бувши Тетянов, макогоном бих так морснула по голові, як спит, аби не встав, — от он-де, кажут, жінка забила спячому чоловікови распечений цвик в голову, так йї вже допик, а ген-там якась своему природжіне, вибачайте, відтяла... Ой як би то ми ся звязали всі разом, то бисмося не дали тим опришкам, бо то хіба би не воськовий, аби добрий був. А найкраще собі жиють тільки тоти, що сидя на віру, без сьлюбу...

— Але! я свому й сама дам раду, обізвалася Параска Федорчукова, — гезде вже 10 рік, а я

ще з ним не сходилася, та й не буду... Другі чоловіки кажуть: „а що би то міні за жінка, адже сьлюб на то брала; я би, бувши тобов, воловодом єї звязав.“ А я кажу, що коли піп на то сьлюб давав, то най іде до попаді, а мене най попустит-ся, бо очи му відру, а я й без сьлєбу собі дам раду...“ — „А що то міні за жінка, кажуть люде, що не має дітий!“ „Не дурна я, кажу, мати діти: сама ледви закріраю на себе, не то би на дітий“, — теленит усе піднапила Параска (на неї казали в нас чоловіки: *дика*)...

В хатах так зробилося душно, що мене аж пхнуло щось на двір, а тут знов спека, порох, крик, теньканє косами, в дзвони...

Дивюся: іде пьяний Семен з Іваном, а за ними тато й Янцьо Крохмалюків: всі пішли до хати.

Буде біда, гадаю собі.

Ба, далі йде стара Шуполиха: висока, висока, ще вища від свого сина, товста, здорова баба... Уна й на будни ходила по сьвяточному, і то в голубім, довгім, червоно обиранім кафтаніку і в перемітці, хоть цю ношу наші жінки вже давненько покинули. На других жінок дивилибися в нас, як на опуда, а Шуполисі старій не дивувалися, бо й так вже йї гірка година: вна була дурна. Навіть сторонні ярмаркові, як лиш єї вздріли, зараз стовпилися навкруги неї, а вна все щось розказує та розмахує руками, а очи йї як би ся в маслі топили:

— Го-го! шибенику, Янчику мій любий... Сьвят, сьвят господь!... А не дурно я тогди не спала... Го-го, люде добрі — щезли бисте — не спала... Сперла голову на стіну, а *він*, любий мій,

Єдиний мій приятіль, шкроботит у стіні тай шепче міні в вухо: а, правда, що нічо тобі не помогло? а, правда, що лишилася молода?... а, правда, що д' тобі в ночі приходив умерлий чоловік і так спав з тобов, як би живий?... а правда, що ти радилася попа на сповіди, а він тобі казав сьвітити сьвічку цілу ніч, узяти д' собі яку молодицю тай молитися?... а, правда, що не помогло?... Го-го, приятелю мій, не помогло — умерлий уводно ходив, міні кров заливала голову, мозок, я кидалася на постели, я дуріла... Схибила з розуму... Янчик ріс, поратівля моя — а цісар узяв... Господи! я аж задихалася, мене душило, так я молила та падала перед усіма на колінки — а помилували бідну одовицю?... Я ревіла як у дзвін... Говори, кажут, дурна, нічо вже не поможе: таже цісареві тепер треба, бо Таліяне збунтувалися — розумієш? А бог би вас усіх побив!... Я прийшла до дому й товчу голову до стіни... Нічо вже не поможе! А хто-ж то поратує мене? Акафісти наймала, служби, била поклони, під церквов сиділа цілими днями — а нічо не помогло!... А він, мій любчик, усе від тогди шкроботит у стіні за головами, тай шепче: „дурна ти — на сьвіті нема правди; вставай, я тебе поведу — утопиш журу,“ тай повів мене до Голди... Ой, забрав же він, забрав моє добро: пішов ґрунтик, та зальлялася грижа... А він би вас побив (бог уже тепер не годен), щосте їх так звязали! Не хотіла, було не силувати — а ти стара Шуполихо, тепер дивися, як він ся з нев вовтузит... Муко ти моя, муко! Що міні тепер з него за користь: гайдамаха якісь зробився — на ній вже дале шкіри

не стане. Сам на моє зійшов... Йой, йой, йой!
о він, а о він, — закричала Шуполиха, пустилася
когось ловити, та й упала на землю, бє в землю:
руками, ногами, головов... — Ріжут, ріжут, люде
добрі... тікайте, тік-к-к... — таї не дала піна, що пу-
стилася й ротом і носом...

Жінки йойкнули й втікали, лиш Жиди обсту-
пили довкола, таї дивяся: а то лиш тіло товче-
ся по каміню й часом здихне, як із гробу...

VI.

Я й не счувся, як тато за руку: лап! таї тягнут.
Дивюся, вже й мама вийшли з коршми, за-
плакані.

— А йдиж ти міні гет, кажут тато мамі, —
хочеш, аби тя вбили?

А мама крізь плач: — Ану-ко, най я ще туду
піду!

— Ані ми ся руш! — крикнули тато...

— Петемо, аби вже не можна було міні й того
як другій житне берут?

— Раз кажу, махай до дому!

Ще й тепер я виджу, як скривилося мамине
лице, як давили вни в собі хлипанє — лиш слози
цюрком цюріли з очей...

— А він єї як копне, аж фустка їй з голови
злетіла, а потому ногами як став місити: ти, сяка-
така, нехтолице. А вна, сирота: Іванишко, любко,
не дайте мене, — шепчут міні мама.

А тато зачули, таї:

— Сама собі вікараскала, так їй треба!... Там
мама є, тато, правда? А чому не бороня? Бо він

їй чоловік, він є пан!.. Ану-ко, фльинькай, фльинькай, то зараз тебе пофльинькаю!

Мама ще дужче гнули в собі плач, а не сказали вже їй слова.

Відійшли ми трохи на бік, дивимося: тягнутися з коршми Семен і Янцьо Шуполишин за чупри на двір.

— Оттут, мой, на пляцу, як на війні — я про-то якісь вояк, мой! цісарська дитина — розумієш? При канонерах служив! Оттут нам смерть обом!

— Мой! а беш? Гай, гай — бий!

Іван Павлів пустився розборонювати: де там!

— А знай, мой, як до меї жінки ходити... Ти ще десь був, як мене взяли до васька, мой! Тай зварич я собі, головенник — запека.

Оба вже були попадали і вовтузилися, а жиди все хіхочутся, та піддають охоти:

— А бий пняюга, а бий свиня!

— Хто пняюга, хто свиня? — крикнув Шуполишин Янцьо, сфатився з землі та все жменями піску та жидам межі очі...

— Ви пявки, ви злодії — а робите може так, як пняюги? отце вам, отце вам! — та все піску та каміня жидам межі очі.

Нім Семен підвівся з землі, а Янця вже вхопили жиди за ноги, і волочут голову по каміню...

— Братчику, Семене, ратуй! — сказав Янцьо глухим, хрипливим голосом, і Семен пустився жидам у очі, як шершінь...

Гуцули, що доси так собі дивилися, кинулися тудиж на жидів:

— Вали злодіїв, гори вже нам забрали — усе

згорнули в свої руки, вали!... Оцих нам бити, а не сами себе... Вали, мой, не питай!

Люде й жида стовпилися і стали до бійки, находило нових людей і жидів; вікна бринькали по цілій Пістени, — крик, зойк...

VII.

Тато пігнали нас з мамов до дому. А нам тільки й дороги, що блисне, а потому, як би за очи ймило, так темно, та чорно.

Ми вже дохопилися до заломів, коли чувмо назад себе крик; ми зараз по голосі пізнали, що то Крохмалюків Янцьо.

— Куме, де ти? Мой, куме, де ти? от тут, тут, тут! — а сам бебех почерез гложя коміть головов... — Тьфу, пек ти! та же я й не паний, боже борони...

А то, як блиснуло, то єму виділося, що ми близько, таї пускався до нас направці: в ями та гложя...

— Куме, де ти?

Знов блисне, аж розідреся усе небо, знов розбіжиться Янцьо — і знов паде.

— Ого, вже братчику, коби ми здорови, а Семена, та й Янця Шуполишиного вже нема! каже Янцьо, дігнавши нас.

— Що ти кажеш?

— Ей, тотож го жидва покервавила, та покервавила, що господи, твоя воля! — розбили голову на прах... Таї Тетяну отеперечки понесли віволаники, боже мня прости, Ребенцуки, — ледви живу... Пустилася, кажут, ратувати Семена, таї єї жида під ноги, — не доста, що збив небіжчик

Янцьо... Кара-ді божка на нас, що й сидитеся в тій смуччій Пістени тількиї час, і нема нічо с того, тай головництво таке... Ребенщукки, повіденики, бодай вам вязи покрутило! (а сам: гуп!) Тьфу, пгій на таке! Тай то я, криїї боже, не такий няний — ци як ти кажеш, куме, га?

VIII.

Тетяну занесли с Пістени, а як наближувалися д' Ребенщукковим хатам, то вна зачалася метати і кричати, що аби єї зараз поставили хоть на серед дороги, а не несли до дому (це вже розказувала мині шепелява Парасочка, Тетянина сестра). Що не попросилися, що не нагрозилися, — ні, тай ні! — Як, каже, мене не послухаєте по добру, то очи вам відру, чуєте? Идіт собі гет, абих вас на очи не виділа!...

— Сьвят, сьвят! одуріла небога! — кажут старі Ребенщукки. — Пішліт лиш до попа, най би віспо-відав та прочтав молитву!!

— Ану, най ми лиш навилитися на очи — відру піском засипо!...

— Господи, воля твоя — одуріла дитина!!

Ніяким сьвітом не могли Тетяну узяти до хати.

Переспала плоту на дворі (над нев зробили були шалаш), впала в горячку: ані тата, ані мамі не хотіла й видіти, — коло неї сиділа тільки Парасочка. В горячці Тетяна рвала руками усе, що підпало, дерла землю, — обернулася лицем д'земли, тай так застїла..

Не знаю, ци заплакав хто за нев так щире, як мої мама, тай я...

Мій процес за „Ребенщуківу Тетяну“.

Книжка місячника „Громадський Друг“ за май 1878, де (на ст. 109—120) надруковано повище оповідане, була сконфіскована і львівська прокуратура виточила (21-го мая 1878 р.) суб'єктивний (особистий) процес мені, яко редакторови „Громадського Друга“ й авторови, тай Антонови Маньковському (пізніщому провідникови львівських робітників-соціалістів), яко управителеви „Звязкової Друкарні“, де друкувався „Громадський Друг“ — і то за три кусники, а власне: за поему Мирона * * * п. з. *Невольники*“ (злочин образи релігії з § 122 к. з. і проступки проти публичного супкою й порядку з §§ 302 і 305 к. з.) і за оповідане „*Ребенщуківу Тетяна*“ (ті самі параграфи, що вище, з додатком § 516 к. з. — образа моральности), та за вривок із повісти Золі п. з. „*Природа а церков*“ (§§ 122 і 302 к. з.)

Від переслідування Маньковського прокуратура відступила (12-го липня 1878) після єго протоколу з 25-го червня, де він заявив, що не бере на себе відповіді за зміст інкримінованих кусників, яко некомпетентний і несвідомий того змісту, тим більше, що „jako Mazur rodowity nie rozumiem nawet języka ruskiego“, тай „mam się za nadto do-

brego katolika, męża i obywatela, iżbym podzielał przekonania w tych artykułach objawione“ — „moje życie i zachowanie się świadczy, że nie kieruję się temi zasadami, które w tym artykule („Ребенщукowiћ Тетяні“) swój wyraz znajdują“.

Я приняв на себе відповідь за всі інкріміновані кусники таї боронився в протоколі (з 24-го червня 1878 р.) так: 1. На закид що до слів у поемі „Невольники“ про йдучу до церкви жінку, з молитвословом у руках — невільницю грізного бога й попа, — відповів я, що тут бесіда про девотку, взагалі про людей, котрі в супереч дійсно християнському понятю, вважають бога грізним, а не милостивим; котрі гадають, що помолитися богови можна лише в церкві, а не „в душі та правді“ (як казав основник релігії християнської); котрі гадають, що „молитвою виконують усю релігію християнську, хоть би вчинки їх були найгірші, — що противиться власним словам і поведінці Христа, котрий був противний зверхним релігійним формам і казав, що не той буде спасений, хто кличе: Господи, Господи!, але той, хто сповняє его („Христову) науку“. 2. На закид що до слів у тій же поемі про чоловіка й жінку, що йдуть до церкви, тримаючися за руки й є теж невільниками, а властиво вона его невільницею — се прямує до зневаги подружя, — завважав я, що я „не противний тому, аби двоє людей, мужчина й жєнщина, спільно з собою жили, поки се між ними можливо; в принципі я противлюся лише т. зв. слюбним (церковним) подружям, котрих не можна до впадоби зірвати. Але в інкрімінованій 8-ій строфі поеми

„Невольники“ автор мав на гадці лише подружя в вищих кругах заключувані, в котрих то жінка звичайно що до маєткових відносни залежна від майна або заробку чоловіка, і тим самим стає его невільницею“. 3. На закид що до слів у тійже поемі про вистроєне панство, їдуче в блискучих колясках, що се невільники своєї глупоти й зіпсутя; що майно їх походить із сліз і крові інших, себто бідних — і що тут є намір збудити неприязнь і ненависть до цілих маючих кляс у суспільности, — я відповів: „Загально звісно, що капіталісти — невільники своїх розривок, своєї глупоти й зіпсутя; отже не перечу, що дійсно ся гадка в інкрімінованім уступі міститься. Звісно й те, що письменник соціалістичний Маркс у розвідці своїй „Das Kapital“ вияснив, що богацтва капіталістів походять із уривків зарібку, властиво з недоплаченої платні робітних кляс, або виражаючися фігурально, зо сліз і крові тих кляс. Так переконаний і я, і се факт, а що з сего виходить, у те не входжу. Лють автора в остатніх строфах треба толкувати так, що особа бесідуюча в сій поемі — арештована, а що в такої особи лише чорні гадки шибають і кров тисне на мозок, се годі заперечити, бо се вислід психольогічний і фізіологічний у кожного арештанта“. 4. На закид, що в оповіданю „Ребенщуківа Тетяна“ є злочин образи подружя — догми й тайни християнської — бо представлено там інституцію подружя яко вигадку попів, — я відповів так: „Я сам автор оповіданя „Ребенщуківа Тетяна“, і воно має за предмет дійсну пригоду, котра сталася в моїй рідній стороні коло Косова; все опо-

відане, а особливо розділ III. має тенденцію згідну з моїм переконанем, аби показати, як то дуже шкідливі подружжя шлюбні, нерозривні. Вже державний закон дозволяє обмінати заключене шлюбних подружж, устанавляючи цивільні подружжя: але що у нас іще пересуд панує проти подруж цивільних, а найбільше проти тих осіб, котрі розлучуються в подружю, то я власне хотів у сім оповіданю вплинути на публичну опінію що до того пересуду. Що до закиненого мені переступу з §§ 205 к. з., то вже нераз і тепер я признав, що я противний примусовим подружжям у загалі“; що-ж до закиду виступуваня проти станів і народностей, то „я того зовсім не перечу, що... виступив проти духовного стану, бо насамперед читав я в одній соціялістичній розвідці, що по статистичним обчисленням 80 проц. між попами самі не вірять у те, чого навчають нарід, а навіть богато з них самі призналися передо мною до сего невірства. Так само я переконаний, що попи за вділюванє своєї науки й виконанє релігійних обрядів не повинні брати надгороди, по словам апостолів: „За дурно дісталисте (науку); за дурно вділюйте другим“. Що до закиду, мов би то я спонукував до ненависти проти Жидів у статі інкрімінованій, то мушу сказати, що я дав лише голій факт, як то на ярмарку в Пістини повстала бійка між селянами і Жидами, і селяне накликувалися обопільно, аби Жидів бити: щиро кажучи, не маю причини спонукувати до ненависти проти Жидів, бо та ненависть уже така сильна, що найменча дрібниця може викликати катастрофу, через те я вже квестію жидівську дуже

оглядно практикую, аби не статися причиною широкого розливу крові“. На закид виступу проти моральности та встидливости, в тих уступах оповідання, де чоловік Тетянин Янцьо Шуполишин обвинувачує свою жінку, що вона з другим спить, і в тих, де Параска Федорчукова хвалиться, що вона в десятилітнім подружжю чоловіка до себе не припустила, а сама свої похоти вдоволяє без сльобу, — я відповів: „Представлені мені уступи списані з правдивих подій і маючи перед очима означену повище тенденцію оповідання, аби жити з тим, кого любиться, вважав я за відповідне помістити закинені мені уступи. Зрештою, я гадаю, що виступ Параски Федорчукової не ображує моральности, бо на гадку англійського філзофа Мільля упідлюють полові відносини без любви жінку гірше, ніж самицю у зьвірів“. 5. На закид образи релігії її римсько-католицького духовенства в уривку „Природа а церков“, поповненої представленням попа нежонатого, як він сидючи її молячися в церкві бореса зі своїми любовними похотями і доходить нарешті до того, що нема Бога та що природа валить віру її догми християнські, — я відповів: „В інкрімінованій статі я не бачу зовсім образи релігії, бо наука стверджує і по моєму переконаню се факт незвалнимий, що сили природи більші її могутніщі ніж догми всякої релігії, значит, і християнської, — отже її тут молячийся аббат Муре, нападаний половими похотями, що опираються на права природи, побіджуєса ними і признаючи висщість тих прав природи, валить у собі віру в догми християнської релігії, що кажуть єму,

проти прав природи, здавляти в собі ті полові похоти, і в дальшій висліді того переконання доходить аж до заперечення істнованя Бога. Зрештою, на мою оборону подаю, що інкрімінована стаття „Природа а церков“ се лише малій виїмок із роману французького „L'abbé Mourét“, котрий в австрійській державі публично продаєся й навіть перекладений на різні мови... Зміст інкрімінованої статі не в стані спонукати до неприязних відносин супроти римсько-католицького духовного стану, бо осуджуючи принцип нежонатости в тім стані, задумує автор власне виробити в публиці опінію, що римсько-католицькі духовні, так само як і кождий инчий чоловік, мають право вдоволяти свої природні похоти, себ то жити з жєнщинами явно, бо більше понижує їх те, коли се роблять тайно і проти принципів, які самі голосять“. На закид, що я — караний уже двічі за належність до соціально-демократичних (тайних) товариств — умисно помістив уступи в дусі тих товариств, задля звалєня всякої релігії, інституції подружя й фамілії та прав власности, — я відповів: „В інкрімінованих статях ніякий принцип і ніякий стан суспільний не є просто нападаний або ганьблений так, аби видко було намір викликати погорду або ненависть до тих принципів або станів; там, як уже вище я сказав, голоситься певні принципи й підпираєся їх поважними аргументами; признаю, що ті принципи відповідають моїм теперішнім переконаням, але не відпекуюся, що готов я инші принципи прийняти, коли будуть ліпшими аргументами підперті. Інкріміновані статі допускають, значить, виводи влуч-

ніщих аргументів, але не є того рода, аби за них до кари бути потягненим.

Після сего мого протоколу, прокураторія відступила (12-го липня 1878) від оскарження мене за злочини з § 122 к. з., а завинила лише за проступки з §§ 302, 303, 305 і 516 к. з., поповнені статтями „Невольники“ й „Ребенщуква Тетяна“.

Даю тут мотиви того славетного акту оскарження:

„Dnia 13. kwietnia wydał Michał Pawlik numer pierwszy miesięcznika „Hromadzkij Druh“, który przez c. k. Prokuratoryę Państwa z powodu pięciu inkryminowanych artykułów, przeważnie treści socyalistycznej skonfiskowany został, konfiskata zaś wyrokiem c. k. Sądu krajowego dla spraw karnych, jako Trybunału prasowego z dnia 18. kwietnia b. r. l. 5340 usprawiedliwioną, a rozszerzanie inkryminowanych wszystkich pięciu artykułów zakazane.

„Dnia 11. maja b. r. wydał Pawlik drugi numer tegoż „Hromadzkiego Druha“, który Prokuratorya także z powodu karygodnej socyalistycznej treści widziała się zmuszoną zakwestyonować i rozpowszechnienie konfiskatą wstrzymać. Również i ta konfiskata została przez c. k. Sąd krajowy wyrokiem z dnia 18. maja b. r. l. 6677 zatwierdzoną, rekurs zaś Pawlika wniesiony przeciw temu orzeczeniu do c. k. Sądu krajowego wyższego wyrokiem tegoż Sądu z dnia 11. czerwca b. r. l. 13.143 odrzucony...

„Michał Pawlik po dwakroć za występki tajnego stowarzyszenia o celach socyalistycznych sądownie karany, rozpoczął obecnie przez peryodyczne czasopismo silną agitację socyalistyczną i jako jedyne i główne

zadanie sobie postawił krzewić socjalistyczną propagandę w najobszerniejszym programie.

„Z powodu umieszczenia i rozpowszechnienia w czasopiśmie powyższem artykułów: „Newolnyky“ i „Rebenszczukowa Tetjana“ wytoczono śledztwo wstępne przeciw Michał. Pawlikowi, jako odpowiedzialnemu redaktorowi.

„W artykułach tych wygłosił Pawlik rozmyślnie wszystkie zasady wyznawane przez tajne kluby socjalistów, dążące do przewrotu państw i społeczeństwa, a potępione przez wszystkie ustawodawstwa państw cywilizowanych.

„Wyrugować wiarę w Boga i wszelką religię, usunąć małżeństwo, a w miejsce takowego wprowadzić gorszące i wyuzdane wolnolubstwo, znieść stany i klasy społeczeństwa, obalić pojęcia prawne o rodzinie, majątku i własności, wywołać ogólny zamęt i wywrót stosunków społecznych! — oto są zasady zawarte w artykułach „Newolnyky“ i „Rebenszczukowa Tetjana“.

„W poemacie „Newolnyky“ twierdzi autor, że w ustroju społecznym napróżno szukać wolności zachwalanej przez niektórych ludzi, gdyż zamiast wolności znajduje się niewola, a to z powodu nierówności majątku: klasa wyrobników i sług znosi biedę i niewolę dlatego, że niema majątku i zmuszona jest pozostawać w niewoli klas posiadających majątek. Majętni korzystają z pracy i łez biednych, na ich złocie płynie krew tysięcy ludzi; na to wspomnienie krew uderza silnie o mózg i wywołuje czarne myśli...

„Niewątpliwie dąży tu autor do wzbudzenia w czytelniku nieprzyjaźni do klas posiadających...

„W drugim artykule: „Rebenszczukowa Tetjana“, do którego autorstwa Pawlik się przyznaje, zgubne i rewolucyjne zasady skrajnego soc. jeszcze dobitniej są wyrażone.

„Opisując złe pożycie małżonków w swój właściwy sposób rażący i publiczne zgorwienie wywołujący, narusza wstydlivość i obyczajność w najniegodziwszy sposób, bezwstyd i cynizm posuwa do ostatecznych granic, przedstawia w sposób naruszający wszelkie zasady obyczajności, oddawanie się zaspokojeniu chuci zmysłowych, w których dogodzeniu i rozpuszcie wyuzdanej widzi jedyny cel i szczyt szczęścia ludzkiego, przyczem użył wyrazów ohydnych i bezwstydných, jakich żadne inne pismo ogłoszone drukiem nie odważyłoby się uważać, jeśli nie dla innych względów, to już dla utrzymania swej własnej godności.

„W tym artykule uderza dalej obwiniony w sposób nader niegodziwy na instytucję małżeństwa, wystawiając ją na poniżenie.

„W przytoczonym tamże bowiem przykładzie złego pożycia małżeńskiego Jańcia Szupołyszyna z Tetjaną urodzoną Rebenszczukową usiłuje autor wszystką niedolę i nieszczęście małżonków na karb zasady nierozzerwalności małżeństwa zwalić. W tym też celu przedstawia w dialogach na str. 113 w III. ustępie umieszczonych małżeństwo jako zgubną i niedorzeczną instytucję, utrzymywaną tylko wpływem księży dla ich własnej korzyści, natomiast zaś pochwała zasady Semena Jakowyszyna i Tetjany, pochwalając wolnolubstwo, czyli dziką miłość i usprawiedliwiając cudzołóstwo. Prawie każdego poniżającego wyrazu i najniemoralniejszych frazesów użył obwiniony, ażeby małżeństwo w haniebnych barwach przedstawić, wyraźnie jako niewolę (str. 117) i zbezczęścić, a natomiast z drugiej strony wzbudzić w partyi malkontentów socyalistów pociąg do „wolnolubstwa“.

„Myśl tę wypowiada obwiniony w ustępach na stronie 111-tej „Ta szcze ne żal by buło“, 113-tej „oj wże raz każu, szczo durni lude i muezły“, 114-tej „a wse czerez twij durnyj rozum“, niemniej na str. 118.: „koły ja wertaju“, i w całym V. ustępie.

„W opisie tego zdarzenia znalazł obwiniony też sposobność, ażeby religię wyznawaną przez naród ruski wyszydzić, obrzędy cerkiewne obśmieszyć i w ogóle wiarę w Boga zachwiać i to w sposób drastyczny połączony z nadzwyczajnym cynizmem w obrazowaniu.

„W ustępie bowiem na str. 114 prawiąc o wolno-lubstwie twierdzi obwiniony w naprowadzonym dialogu: „To łysz popy powynachodyły taki hrichy“ i t. d. — że księża oszukują lud religią, spowiedziami i wiarą w Boga, sami zaś bynajmniej wiary tej nie mają i takową tylko dla interesu materyalnego i własnej korzyści utrzymują, wyszydza przytem komuniją, mówiąc że to tylko ksiądz dla własnego smaku wino pije, oraz ćwiczenia i obrzędy religijne (służby Boży i akafysty) wzbudzając przez to przekonanie, że to są środki do niczego, błahe, które naród tylko z głupoty i wskutek omamienia przez księży obserwuje.

„W tym tedy artykule całym, jako też pojedynczych ustępach zawierają się wszelkie znamiona występków przeciw publicznemu spokojowi i porządkowi wedle §§ 303 i 305 u. k., nakoniec występku przeciw publicznej obyczajności wedle § 516 u. k.

„Dlatego też oskarżenie powyższe zupełnie uzasadnione.

L w ó w, 12. lipca 1878.

C. k. Prokurator Państwa

Lidl.“

Перед головною розправою просив я (двічі: в протоколі перед президією суду з 20-го серпня та перед будучим председателем трибуналу Будзиновським, із 12-го вересня 1878 р.), аби прочитано на розправі статю з урядової „Gazety Lwowskiej“ 1878 р. при 204—206 п. з. „Zubożenie kraju“, де „про визискуване робітного народу капіталом чи капіталістами сказано далеко більше, ніж в інкрімованій статі „Громадського Друга“ і навіть краєвий Виділ, бачучи в тім жерело збідніня народу, запроєктував у краєвім соїмі позичку 5 міліонну, — але суд (на засіданю 25-го вересня) відмовив моїй просьбі на внесене Будзиновського, тому, „gdyż artykuł ten Gazety lwowskiej nie będąc identycznym z inkriminowanymi artykułami „Hromadzkiego Druha“ jest dla sprawy obecnej obojętnym i nierozstrzygającym“. А президія суду відмовила „dla braku wszelkich prawnych powodów“ моїй письменній просьбі з 21-го вересня, аби виключити з трибуналу радників Будзиновського та Дрдацького, через те, що вони належали до трибуналу підчас нашої розправи з січня 1878 р., де було прочитано моє приватне письмо про мої погляди проти теперішнього подружя і, значить, „знають більше про мої думки ніж сягає теперішній акт звини“. „Особливо, — писав я — то тичить ся д. р. Будзиновського, котриј тепер буде вів мою розправу, а против котрого ја мају шче тој важниј закид, шчо спинив мене (на розправі) в моїј обороні днѣа 15-го січня 1878 аргументом, котриј чула всѣа публіка і котриј је надрукованиј в газеті „Dziennik Polski“ з 15. січ-

нѣа 1878: „Et, nie jesteś pan żonaty, skąd pan może wiedzieć, jak to jest!“ Се ніби мало значити, шчо ја не можу знати жоночојі неволі. Длѣа того, шчо стосунок не змінив сѣа і тепер, бо ја доси не оженениј, і росправу буде вести д. Радцѣа с тим самим переконанѣм, і длѣа того далі, шчо моја повістка говорить тілько про невольу замужнојі жінки, і шчо при обороні ја головно опирају сѣа на правдивість фактів, показаних в мојіј повістці, то може д. р. Будзиновський признати ті факти мојіми видумками (т. ј. видумками нежонатого чоловіка), і одвітно до того повести росправу, а далі се може вплинути на вимір кари, шчо разом з першоју точкою випало б в некористь моју“.

Головна росправа проти мене була 28-го вересня 1878 р. перед судом присяжних у Львові. (Я ставав на неї з тюрми, бо відсиджував тоді 3 місяці кари за належність до тайного соціялістичного товариства). До трибуналу належали радники: Будзиновський, Дрдацький, Бушак і протоколянт Александер Шидловський; прокураторію заступав Збóровський а мене боронив, з уряду, адвокат др. Феліціян Яцковський. Присяжними судцями були: Амборський Ян, Подлевський Аполінарій, др. Кукульський Антін, др. Влад. Горецький адвокат, Кремер Філіп, Гурський Павел, др. Александер Янович, Ставарський Кароль, Кіндель Фердинанд, Дишиньский Гіполіт, Хароба Григорій і Шостак Вавжинець.

На закиди, піднесені підчас розправи председателем Будзиновським що до „Невольників“

і „Ребенщуквої Тетяни“ я сказав то саме, що в слідстві, а на спеціальні єго питання відповів так: (перекладаю до слова з урядового протоколу розправи): „1) позаяк під подружжєм у розумовому значіню тої інституції нічого инчого не треба розуміти, як *добровільне спільне жите двох людей ріжних полів доти, доки їм любо*, то й підсудний годячися на таке понятє подружя як одиноко раціональне, не є противником подружь у загалі, але виключно противником подружь із характером нерозривности. Такі подружя є часто упідленєм і неволею для жєнщини, є завадою поступу і через те й виступованє проти них не може бути нікому вважано за вчинок гідний карі. 2) Під релігією в розумовому значіню греба розуміти обопільні відносини і впливанє зверхнього сьвіта на нутро одиниці; з такою релігією підсудний годиться цілком і через те не можна єму робити закиду, що виступає (взагалі) проти „релігії“; — нападає він виключно на певні форми релігії, заховувані руським народом, котрі піддержувані попами (хоть і не всіми) в цілях єгоїстичних, оглуплюють нарід і потягають численні для єго видатки, а тим самим є папрасною завадою просвіти й економічного розвою того народу. Що підсудний представляє ріжні релігійні церемонії, як акафисти й т. и. (ст. 114) яко зовсім безкористні й на щастє народу не впливаючі, то за зле єму сєго брати не можна, бо дійсно ті церемонії, вдержувані виключно пересудом, повинні бути в нашому столітю рішучо виключені як останки поганства. Понятя про Бога автор зовсім не намагає захи-

тати, вже через те саме, що ті поняття найріднорожніщі: а що згадує про него яко про пострах уживаний попами для вициганеня грошевих датків, то нема тут ціли ширити атеїстичні прінципи, лише виключно поставити під осуд публичної опінії тих попів, котрі для власних цілей над'уживають понятя Бога. 3) Закид прокураторії, що підсудний стараєся представити намієць подружя „gorszące i wyuzdane wolnolubstwo“ — нічим не усправедливлений, ні в однім реченю не прозирає сей прінцип; а коли підсудний представляє побіч нещасливого, силоміцю звязаного подружя Яндя з Тетяною — жите нешлюбне, на віру яко ліпше („а найкраще собі жијут тільки тоти, шчо сидьа на віру, без сьльубу“ ст. 118) то се не є публичне з'огиджуване інституції подружя та підкопуване публичної моральности, бо кождому звісно, що часто жите двох осіб „на віру“ взірцевіще тай моральніще, ніж подругів шлюбних. Отже наведене прикладу не можна брати за генералізацію понятя про нешлюбне жите. Що-ж до вжитя „bezespnych“ зворотів і виразів в інкрімінованій повісти, то не можна сего ніякім чином підтягнути під наказ § 516 к. з. Подібні звороти, як: „а ген-там якась свому природжінье, вибачајте, відтьала“ або „нехтолиця“ вжиті тут тому, що розмова в повісти ведєся між людьми з найнижчої верстви суспільности, в стані піднапилім, котрі, як відомо, в стилю її доборі слів при сварках не перебирають. Отже виключно для збереженя вірности в вираженю розмови народної, вжив автор подібні вирази. Зрештою, консеквентно треба би вважати за

немеральні твори, по § 516 к. з., всі словарі, в яких є цілий ряд неприличних слів“.

„На запитанє присяжного д-ра *Яновича*: чи підсудний при подружю, розумілім по соціалістичним принципам, розуміє які обовязки? або чи при тім „житю двох осіб“ має бути повна воля обох сторін покинення себе кожного часу? — відповідає підсудний потакуючо, додаючи, що при таким подружю може бути розмова виключно про моральні обовязки, напр. на случай уродин дитини з подружя“.

Прокуратор вносив, так, як в акті обжалуваня; я додав ще, на свою оборону, що „соціалістичні принципи яко такі самі собою зовсім не заборонені карним законом і що взагалі австрійські закони шанують у повні волю переконань, супроти чого й підсудний не може відповідати за свої переконаня, трактовані яко наукові погляди“.

„Оборонець др. *Яцковський* підносить, що далекосяглість інкрімінованих прокураторією статей не така велика, як обжалувач в акті обжалуваня гадає. Принципи соціалістичні не можуть зовсім наїти розширення серед народу так темного, як руський наїд, для котрого часопись підсудного була призначена. Оборонець гадає, що з практичних оглядів, для усуненя слави про соціалістичну агітацію, треба підсудного увільнити: засуджене його зробило би ему честь і дозволяло би ему користіще проводити свою агітацію. В статі „Невольники“ автор не виступає проти цілої кляси посідачів, але проти тих нечисленних капіталістів, котрі, доробившись з кривдою других майна, ви-

зискують своїм капіталом працю. В другій статі нема нападів на Бога й релігію, лише на окремих „попів“ — дійсно подибуваних — котрі Бога й релігію для своїх цілей над'уживають. Автор не виступає її против інституції подружжя; нема в цілій інкрімінованій статі подібного місця; а виключно йде єму о вказане на те, що присилувані подружжя — неморальні. Що до „нерозривности“ подружжя, то се справа наукова, доси не рішена“.

Трибунал поставив присяжним два питання: 1. чи винен я, що поміщуючи яко відвічальний редактор місячника „Громадській Друг“ у П. нрі тої часописі за май 1878 поему під написом „Невольники“ — змагав прихилити читачів до неприязни против окремих кляс людської суспільности? і 2. чи винен я, що яко автор поміщеної тамже статі „Ребенщуківа Тетяна“ глумився і старався понизити науки й обряди релігії в державі нашій правно признаній? понижав і змагав захитати інституцію подружжя таї зачіпив обичайність і соромливість способом разячим і публичну соблазнь викликаючим? — На перше питання присяжні відповіли — вустами свого провідника д-ра Влад. Горецького — 9 голосів „ні“, 3 голоси „так“; а на друге питання: 8 голосів „так“, 1 голос „так“, але не: „зачіпив обичайність і соромливість способом разячим і публичну соблазнь викликаючим“: а 3 голоси „ні“.

На сій підставі увільнив мене трибунал за „Невольників“, а засудив за „Ребенщуківу Тетяну“ на *шість місяців гострого арешту*, взявши за підставу до засуду найвищу міру карі з § 516

к. з. (від 6 місяців до одного року) і признавши за обтяжаючу обставину „конкуренцію кількох гідних кари фактів і двуразове попереднє засуджене“ моє, а за лагодячу обставину моє „схиблене вихованє“ (оборонець пропонував найлагідніщу кару, „з огляду на численні лагодячі обставини, як: підлеглість омані соціалістичних наук, молодість і недостача досьвіду“...)

Я зголосив жалобу неважности до касаційного трибуналу в Відни, котру й подиктував 23. жовтня 1878 до протоколу в бюрі Будзиновського, при нім же. Даю тут отту мою жалобу до-слова (лише нашою правописю — бо писана вона секретарем польськими буквами — і з поправками кількох язикових помилок):

„Ще перед розправою просив я о виключенє дд. радців Будзиновського і Дрдацького, однако Висока презідія ц. к. Суду карного відкинула мою просьбу з додатком, що в ній не наведено ніяких правних поводів.

„Тимчасом в § 72 к. п. сказано, що коли інтересована особа крім поводів в §§ 67—69 к. п. зможе навести такі инчі поводи, котрі показалиб парціяльність осіб судових, то такі особи мають бути відкинені з трибуналу і се становить також причину неважности.

„Отже я тепер покликуюся ще раз на мою просьбу (Д. 19), бо мені не тільки здаєся, але я навіть переконаний тепер, що з тих поводів, які приточені в моїй просьбі, оба дд. радці мусіли бути парціяльні навіть без своєї волі“.

„Приточені в моїй просьбі точки против без-

парціяльності д. радці Будзиновського підтвердилися вповні, хоть трохи в инчій формі, при головній розправі дня 28. вересня 1878, котру вів д. Будзиновський, а то при такій случайности: Я головно клав вагу на то, що моя повістка „Ребенщуківа Тетяна“ се вірна копія з людового жита, що там я виступаю як малий хлопець, а про те мені можна брати за вину тільки то, що я сам кажу від себе, значить, я зовсім не відповідаю за те, що говорять в моїй повістці инші особи, чого доводом ще й то, що против моїх теперішних засад о малженстві говорить там далеко більше, ніж за, і що, коли я на примір возьму писати про злочинника, то мушу відмалювати і єго думки, котрі ідуть (і через те можуть і других наводити) до злочинства — то зовсім нема підстави винити мене за єго діла й думки. — А власне такою реальною повісткою є „Ребенщуківа Тетяна“, в котрій я не говорю від себе нічого ні за ні против малженства, а пишу тільки те, що сам бачив і чув.

„На сю мою оборону при головній розправі замітив д. Будзиновський, що то все одно, кому я в уста вкладаю такі або инші слова, що примір із злочинником не можна застосувати тут, і що нарешті *я не можу пам'ятати того, що я чув і бачив малим хлопцем*“.

„Д. Будзиновський може знати про мене все, що єму подобаєся, тільки вже ніяк і ніколи він не змірив сили моєї пам'яті, значить зовсім безпідставно говорив перед присяжними, котрих він міг тим переконати в мою некористь, що повістка невірна і що не говорить сама за себе, а говорю

за неї я; далі замітив д. Будзиновський, що деякі слова (а консеквентно й понятя) творив я сам — а коли я завважав, що вони людові, живі слова, то д. Будзиновський сказав, що се бути не може, аргументуючи тим, що „і ми стикалися з людом, а не чули таких слів“.

„На се я замічу тепер, що майже всі руські попи стикаються з людом далеко більше, ніж д. Будзиновський, бо день по день, а однако не знають мови людової, що єї не знають докладно навіть фахові руські літерати, така вона богата й ріжнообразна, як до місця — і за для того я ніяк не признаю д. Будзиновському компетентности знатока людової руської мови і кажу ще раз з натиском, що в повісти „Ребенщукова Тетяна“ нема ані одного слова, ані навіть одного звороту не людового, і прошу Високій трибунал касаційний запитатися більшого знатока язиків Мікльошица, а коли він притакне в найменшій д. Будзиновському, тоді я приймаю кару без ніяких заміток.

„Між тим се заявленє д. Будзиновського не тільки могло, але мусіло вплинути на присяжних, котрі ще менше розуміються на живій руській мові, ніж д. Будзиновський, в мою некористь, бо признавши, що я в „Ребенщуківій Тетяні“ творив свої нові слова, мусіли через те признати, що я творив і відповідні до слів тих понятя, котрих ніби нема межі людом руським, а далі що повість моя невірна, що я умисне писав неправду, щоб зогидити, як каже прокураторія, малженство, а в результаті мусіли сказати, що я винен.

„Нарешті, коли я замітив, що против теперіш-

них маляженств далеко більше говорить англійський філософ Джон Стюарт Мільль (Неволя жіноча), то д. Будзиновський сказав, що до філософа Мільля, ані до ніяких філософів Судови нічого, а на мою замітку, що книжки Мільля й прочих авторів против маляженства зовсім свободно продаються всюда в Австрії, д. Будзиновський відповів, що прокураторія може тягнути перед суд, кого сама захоче, і що вона заскаржила не тих авторів а тільки мене, автора „Робенщуквої Тетяні“. — Таким своїм заявленем міг д. Будзиновський споводувати присяжних, не зовсім свідомих з австрійським правом, щоб не зважали на одну з основних засад того права, а іменно: рівність всіх перед законом, і щоб засудили мене, автора „Робенщуквої Тетяні“, далеко менше винного, ніж багато інших авторів, котрих твори не зачепила ц. к. прокураторія.

„Приміром вкажу на згадану вже книжку Джон Стюарта Мільля „Неволю жінок“, переведену на мову польську, продавану в кожній книгарні у Львові і публично розбирану на львівським університеті. — Зовсім те само скажу про діла, видані і по німецьки, як Монтеґацци „Die Physiologie der Liebe“, Дрепера „Die Geschichte der geistigen Entwicklung Europa's“ і Леккі „Die Stellung der Frauen“ (оба говорять против попівським слюбам); нарешті в 30-ім номері польського письма „Ruch literacki“ з 1878, де автор показує далеко більше ніж я в „Робенщуквої Тетяні“ а іменно: що *замужні* жінки се проститутки, власне для того, що продаються тепер мужам за вигоди, які їм

дає малженство: наренті вся надобна література обертався в̄ округ того питаня — приміром Жорж Занд, Еміль Золя й інші.

„Про те я не тільки думаю, але я навіть глибоко переконаний, що Високий ц. к. Трибунал касаційний признасть важність наведених в моїй просьбі (Д. 19) і отсих моїх поводів, підведе їх під § 72 п. к., противно рішеню Президії ц. к. карного суду, зарядить другу розправу, а через те зрівнає ту несправедливість, яка вийшла для мене із засуду дня 28. вересня 1878“.

Президія суду предложила сю жалобу, — після однодушної ухвали звичайного сенату львівського карного суду з 2-го листопада (през. Пйонковський, прокуратор Зборовський, референт р. Будзиновський і голосуючий р. Левицький), котрий признав у тій жалобі поводи з § 344 ч. 1 к. п. — державній прокураторії, до внесеня супротивного виводу, але прокураторія заявила (7-го жовтня), що зрікаєся того.

Касаційний трибунал у Відні (за підписом Нападівича, — здався, Русина!) відкинув дня 2-го січня 1879 р. мою жалобу неважности, тому, що (перекладаю з німецького): „ані при заяві жалоби неважности не вказано виразно на причину неважности з § 343 к. п.; коли-ж жалібник твердить, що в рішеню взяли участь відкинені ним у просьбі з 21-го вересня 1878 ч. 13291 судові радники Будзиновський і Дрдацький і то перший яко предсідатель а остатний яко голосуючий, то се тверженє не можна вважати за яку небудь причину неважности з наведеного параграфу, а іменно 1-го

уступу того параграфу, бо неважність по § 344 ч. 1 к. п. була би лише тоді, як би виключенні по § 67 і 68 к. п. судець учавував у вироці; тутже йде діло про відкинене судців по § 72 к. п., якого бажав обжалуваний перед головною розправою, але яке відкинув начальник суду; по §-у-ж 74 к. п. недопустимий правний середник“.

Отсі нельогічні слова найвищої інстанції австрійської справедливости припечатали мою особисту долю. Рішинець касаційного трибуналу доручив мені львівський суд повідомленем із 21-го січня 1879 р. взиваючи мене явитися, до 8 день, відсиджувати кару. Я що йно був виїшов із тюрми, де пересидів і більшу частину 1877 р. (в голоді й слабости), а се, при праці й боротьбі на волі з властями та нестатками, так було підтяло моє здоровле — з роду слабе, — що я не чувся в силі відсидіти зараз сих 6 місяців, а властиво ще кілька років кару — за видані в тім часі під мовю редакцією збірки „Дзвін“ і „Молот“ — кару немилучої, при ростучім тоді з кожним днем розяреню на мене властей і публичної опінії, котрим і я, правду кажучи, не попускав. Отже, за порадою моїх товаришів, я втік перед карою за границу, де гадав пробути всего кілька місяців, поки не поправиться трохи моє здоровле, але де перебув — з причин, від мене незалежних — цілі три роки — довжезні, тяжкі, тяжчі не в одному ніж неволя в галицькій тюрмі, які, до того звалили на мене особисто сумні моральні наслідки, на все житє. Вирвавшись відти, на силу, я вернувся в Австрію, — майже певний, що не вийду з тюрми, — ставив-

ся в суді добровільно, відсидів кару за „Ребенщуківу Тетяну“ (від 22-го лютого до 22-го серпня 1882 року) і відержав новий процес: за „Дзвін“, „Молот“ (а в нім і за „Пропащого чоловіка“) і женеvську періодичну „Громаду“ — процес, із якого, не вважаючи на дуже значне ослаблене розгону представителів польської публичної опінії — присяжних — супротив українських соціалістів, процесом Ольги Грабар*) і товаришів, що йно відбутим у Львові (навіть у тій самій салі) — я вибився без засуду лише з крайнім напруженем моїх власних оборонних сил (поставлено було проти мене аж 15 питань вини, і за найтяжчі з них — образа маєстату й т. и., за кожду з яких мені грозила тюрма до пяти років, — мене виправдали присяжні лише 5-ма голосами.)

Після процесу мене відшупасовано домів, а далі взято буквально в осадний стан, у яким я перебув до кінця 1887 р.

Та се ще не все. Карала мене, м. і. за мої змаганя в жіночій справі, й наша галицька суспільність, а властиво єї представителі — всіх партійних відтінків, котрі вигукували проти мене, на голос даний камертоном ц. к. прокураторії, ба, иноді навіть вище („на Сібір із таким звірем!“) і не вгавали й після того, як ц. к. власти давно вже були забули про істноване автора „Ребенщуківої

*) Був се ославлений процес проти москвофілів: О. Наумовича, О. Н. Огоновського, Площанського, Ничая, гофрата Адольфа Добрянського (діяча на Угорській Україні по р. 1849) його дочки Ольги Грабар, Трембичького і деяких селян зі Збараццини. Увага редакції „Чорногорп“.

Тетяни“, і відбилися навіть в історії українського письменства неб. Ом. Огоновського. Всі ті добровільні, патріотичні сторожі „народних сьвятощів“ обурювалися на мене особливо за рекомендацію таких полових відносин між людьми, які панують межі птахами, і толкували се так, що мов би то я проповідував загальне блудство, — тим часом, як у мене виразно рекомендовано *по-парне пташе жите*, — котре, правду кажучи, може послужити богатом моїм супостатам, одруженим по церковному, за взір ідеального подружжя. Тай се ще було нічого — проти поведінки тих патріотів зо мною й моїми рідними в практичнім житю, — поведінки, про яку гідко й згадувати.

Боліли мене, розумієся, ті вигуки й поведінки дужче ніж кари, спричинені мені офіціяльними оборонцями подружного лиха, — та я потішав себе тим сумним фактом, що всі мої прикрости на купу — таки менчі ніж муки одної сердешної Тетяни, а не то міліонів їх серед нашого народу.

Не потрібую додавати, що мені й не снилося вважати своє оповіданє за вивершений письменський твір. Навпаки. Признаю й сам, що є в нім дійсно кріпкі слова (вжиті на мідяні лоби, яких не вчепила би ся делікатність!); я бачу в моїм оповіданю й инчі хиби (починаючи подекуди з мови); завважую помилки та противорічя (хоть лише про око!) в моїй обороні перед судом. А про те гадаю, що є в моїм писаню дещо таке, що переважує всі єго хиби.

В усякім разі пора, гадаю, дати єго в руки ширшої читаючої публики бодай тепер, коли

справа, зачеплена в нім, уже не така болюча: коли, в міру зросту політичної свідомости серед наших селянських мас (до якої причинився, по змозі, й я) та почуття справедливости в середних і вищих верствах Австрії, не виключаючи її урядових — заводиться потрохи рівноправність жіноцтва та й будиться в серцях цілої тої половини людського роду надія на кращу долю...

Писане моє мати ме чей не лиш певний історичний інтерес — як одна з безчисленних ілюстрацій до історії наших політично-суспільних відродин, — але й деяке практичне значінє, коли причиниться бодай трохи до звернення на сю справу більшої уваги наших братів селян і до рішучого відвернення їх від тих, котрі своїми свіжими криками проти задуманої світськими вільнолюбівцями зміни теперішнього австрійського подружного закону на ліпше, — доказують (уже хто зна, який раз!) — що хочуть таки вічної загибели нещасних Тетян...

Осінь 1907 р.

В. Мавшин

Про політичну роботу М. Павлика, його товаришів і наслідників.

У вересні 1890 р. основано у Львові українську, або як тоді говорено „русько-українську“ — радикальну партію.

За головних батьків цієї партії треба уважати М. Павлика і І. Франка, що були знова еманациєю духа Мих. Драгоманова. Як звісно — Франко і Павлик — враз з живучою ще сестрою сего другого — Анною — були першими соціялістами українськими в Галичині, за що й натерпілись не мало в австрійсько-польських тюрмах. Коли-ж заложена ними партія не прийняла назви „соціялістичної“ — то се сталось прямо тому, що вони яко поле діяльности сеї партії — прийняли хліборобську, дрібно-мужицьку клясу. Рік власне перед тим — (в грудні 1889) — з'організовано в Гайнфельді австрійсько-німецьку соціально-демократичну партію, що стала партією промислового пролетаріату, за нею пішли польська, чеська і др. Основники укр. радикальної партії відразу поставили собі ясно перед очима — *межи ким* — вони мають працювати і тому для оминення непорозумінь — не назвали нової української партії соціялістичною, хоч в максимальній часті про-

ґрами зазначили виразно, що стоять на становищі „наукового соціалізму“. Для характеристики поглядів і настроїв сього часу треба ще додати, що в тій максимальній частині програми були ще й „раціоналізм в справах віри“ і „реалізм в штуці“. Се тепер незрозуміле, але тоді вязалося се стисло з недавною ще минувшиною обох „Каменярів“, що в другій половині 70-их років підняли духовий бунт проти всього, у всіх його об'явах — галицько-„рутенського“ назадняцтва.

Радикальна партія дев'яноятих років — се властива піонірка правдиво-демократичних, європейських метод політичної роботи між робучими масами на селі.

Вона перша ставляє домагане *загального голосованя* до всіх репрезентаційних тіл і розвиває дуже інтензивну агітацію за сим, за що зараз на початку 1891 р. наражаєся на напасти народовецького „Дѣла“. Вона входить в *безпосередній контакт* з селянськими масами, а численні віча, особливо дуже важна *анкета в справах громадських* учить її, що найбільш болізно селянин відчуває і відповідно до того вишукує вона і ліки.

А вже найбільшою її заслугою се — *відклерикалізоване української політики в Галичині*. Вона стараєся вирвати селянина з під всесильного впливу духовенства і на сім полі звела вона найзавзятійші бої.

Треба знати, що і світська інтелігенція галицька походила в ті часи головно зі священничих родин і що тому і світогляд її був дуже вузький, зацо-

фаний. Була се мішанина попівського клерикалізму та польського аристократизму, обведеного поверху тоненькою плівкою українського, а в переважній більшості твердо-руського націоналізму.

Якже міцно побивав сей світогляд на кождім кроці і на всі способи Михайло „Галицький“ — Драгоманів!

Робота радикалів ішла дуже тяжко, головно для браку матеріяльних засобів. Редагований Павликом „Народ“ — газета, котру перестудіювати повинен кождий прогресист — виходила за гроші зібрані на Наддніпрянщині — другом і прихильником Драгоманова, М. Ковалевським. „Хлібороб“ — а потім „Громадський Голос“ та „Хлопська Правда“, все боролися з тяжкими фінансовими недомаганями.

Заложене в 1891 р. політичне товариство „Народна Воля“ в Коломиї (при 20 грейцарах річної вкладки!) не могло дати достаточних доходів*).

Та найбільше терпіла ся партія через знану політичну *безхарактерність буржуазної інтелігенції*, котра все нюхає за наживою, за скорою *політичною карієрою!* А при обовязуючих тоді законах *посередних* виборів — радикальні кандидати з правила провалювалися, а як і виходили — то власне або люди слабші, опортуністи — як Окуневський, котрий вскорі її загряз між народовцями, або малопросвічені селяни, як Ст. Нова-

*) Зауважимо, що Драгоманів — *post festum* — дуже був противний назві „Народна Воля“, що нагадувала *террористичну* російську „Народную Волю“, а він був терро-рові все противний.

ковський та Остапчук старший (вибрані 1895. р. до сойму) — що самі собі полишені — не могли дати собі ради, а вже ніяк не могли бути атракційною силою!

Страшним для рад. партії ударом була вчасна смерть М. Драгоманова — 20. червня 1895 р. Не стало бука на рутенську безхарактерність. Коли-б він був дальше жив — певно ані Евген Левицький, ані Вол. Охримович не були-б відскочили від радикалів, певно і Франко не був би дав себе в р. 1899 підмовити до вступлення до новореорганізованої тамтими двома партії народовців (від того часу — нац. демократичної — а від січня 1919 трудової).

А підмовив його муж, що має як учений величезні заслуги, що однак на політичнім полі — і на галицькій і на наддніпрянській Україні все мав дуже нещасливу руку! Треба-б перечитати отверте письмо хлопа Івана Дорундяка до Франка — напечатане з сеї нагоди в „Гром. Голосі“! Несолодко прийшло йому се відступство і він по кількох роках знову наблизився до радикалів.

Е. Левицький і В. Охримович видавали в році 1899 за гроші Крушельницької („Содохи“) — „Будучність“, що мала „напудити“ народовців — а їм облегчити перехід до них. Се їм і удалось — але великої карієри на сім не зробили. Охримовичем і досі затикають всякі діри, а Е. Левицького держано все в темнім куті, бо був своїми здібностями — занадто вже небезпечний.

В осени р. 1896. поручила рад. партія кільком своїм членам — в цілі організації промислового

робітництва — заложити укр. соц. дем. партію. Першу відозву (лат. буквами) уложили й підписали Франко, Павлик, Евг. Левицький та складач Лозинський.

Вже тоді за сю відозву Франко мало не вилетів з „Kurjer-lwowski“-ого, де був співробітником.*) Належачий до того часу до рад. партії Никола Ганкевич — зачав видавати тоді соц. дем. „Robotnyk“-а.

В р. 1900 відбувалися доповняючі вибори до сойму зі скалатського повіту. Радикал — др. С. Данилович „зробив собі — як казав — того шпаса“ — що поїхав тамтуди на *одні* передвиборчі збори, став кандидатом, а потім зараз поїхав собі до одного свояка, попа на вакації, де й пересидів спокійнісінько цілий час виборів. Селяни — лишені ним без всякої помочи однак агітували за ним і по тюрмах сиділи. Він очевидно провалився — але за ту злочинну прямо недбайливість дістав кріпку прочуханку в „Гром. Голосі“. Не маючи лиця показуватися на рад. з'їзди — він не надумуючись перейшов до нац. демократів та брав участь в їх з'їздах і нарадах, що „Д'їло“ з натиском підносило. Се впрочім і не диво: ще в р. 1897. підчас виборів до парламенту і консолідації народовців з кацапами — він ходив до звісного кацапа Дудикевича — за консолідаційними відозвами!

Десь — коло 1907. р. він знову підлабузвився до радикалів, а 1919 став віцеголовою „уніяцько-

*) Вилетів аж 1900 р. за статю у від. „Zeit“-і під заг. „Dichter des Verrates“ (Мицкевич).

радикальної“ кліки. В тім характері й ходив він в осени 1920. р. до польського генер. делегата Галецького у Львові, щоби навязати мирові переговори „з братнім народом“, а пізніше він — як каже „Гимн уніяцьких радикалів“ (Гл. „Січовий Співаник“)

„Аж до Варшави поманджав
І „братню ренку“ він до „згоди“
Мостивим шляхтичам подав“.

В маю 1899. приходилось переживати радикалам тяжку кризу, коли то декотрі з них перли доконче на перехід цілої партії до соц. демократів. Були се передовсім др. Яросевич та брати Новаківські. Др. Трильовський та селяне Лаврук і Сандуляк — переперли однак на конференції у Львові (23. мая) думку противну. Тамті й перейшли — однак радикальна партія удержалась.

Одною з найкращих рад. маніфестацій — було радик. краєве віче устроєне головно старанєм др. Трильовського 4. жовтня 1900. р. у Львові. Щонайкращі бесідники селяне промовляли тоді. Був присутний і артільний батько Н. Левітський — а В. Охримович мусів признати тоді приватно — що цвіт селянства є в таборі радикалів.

Тогож року впровадив др. Трильовський в жите інституцію, що нової крови увела в радик. організм. Були се „Січи“, що хоч без партійної марки, але через свій безпопівський характер — стали прибіжищем радикальних елементів в селянстві.

Дуже багато помагали радикальній роботі просвітно-читальняні товариства „Народні Спілки“,

в статутах котрих др. Трильовський запровадив 1901. р. рівнож протипопівський параграф. Ті товариства поширив він особливо на Покутю, відбираючи в той спосіб попам вплив на читальні.

Перед новим роком 1903. р. рад. партія переходила знову тяжку кризу: не було защо видавати у Львові „Гр. Голосу“, в виду чого др. Макух вносив перейти до соц. демократів. Др. Трильовський виратував ситуацію в той спос.б, що в р. 1903 видавав в Коломні „Хлопську Правду“. Так якось передержано критичну пору, тим більше, що сей рік був часом розцвіту січового руху — а в році 1904 знову почав виходити у Львові „Новий Гром. Голос“.

„Січам“ в першій ряді, а також і „Народним Спілкам“ треба завдячувати, що радикали зискали при виборах 1907. р. — чотирох, а в р. 1911. п'яток послів.

Та зараз по виборах 1907. р. розпочалася інтрига др. Левка Бачинського проти Трильовського; першого боліла особливо кольосальна перемога доктора Трильовського при виборах, при котрих він вийшов рівночасно в двох округах майже 44.000-ми голосів а надто домінуюче становище його у Січовій організації. „Ми виррррвемо вам ті Січи з рук“ грозив Бачинський. Та се не удалось помімо підступів і клевет. Він взявся отже до иншої політики: саботувати радикальну партію взагалі. Сам квієтист, без всякого почину — перепер на голову рівнож квієтиста бл. п. Лагодинського, котрий як заступник дра Трильовського увійшов до парламенту.

Всяка партія — а вжеж особливо прогресивна, ліва — може удержатись лише безперестанною діяльністю, почином. Під проводом обох сих політиків рад. партія очевидно заумирала. Навіть утворене осібної радикальної ґрупи в посліднім укр. парламентарнім клубі у Відні перепёр др. Трильовський помімо саботажі Бачинського! В літі 1918. р. нарешті скидує пан Левко маску: дня 18. серпня того року збираються в Станиславові др. Левко Бачинський, його звісне орудіє др. Макух, др. С. Данилович і бл. п. др. Лагодинський і та диктаторська колеґія *ухвалює радикальну партію розвязати*. О сій ухвалі повідомив дра Трильовського з припорученя сеї честної кумпанії — Лагодинський і лист сей існує і досі.

Тимчасом наступив переворот — а на 2. січня 1919. р. скликано до Станиславова Національну Раду, на котрої першим вже засіданю мала рішатися справа злуки з Наддніпрянською Україною.

День перед тим відбувається в Станиславові віче — а пан Левко Бачинський виступає з величезною філіпікою *проти* злуки. І на чімже опирав він свої виводи?

Отже — і се для *радикала (?)* характеристичне — на сім, що *через злуку булиб zagrożені „свята унія і інтереси уніяцького духовенства“!*

І се не було лише якесь хвилеве посовгнене; ні — се був пляновий, демонстративний *перехід на право!* Бож і на другий день, на повнім публичнім засіданю Нац. Ради — пан Левко в своїй одногодинній промові проти злуки ужив між иншими і того саміського аргументу!

І ніхто зі шановних учасників конвентиклю з 18. серпня не запротестував проти того, всі очевидно були згідні з такою заявою!

Доперва др. Трильовський нап'ятував в острих словах се нечуване ренеґацтво і від сеї хвилі було вже очевидним, що *правдиві радикали* з сею шайкою не можуть мати нічого спільного!

В три неділі пізнійше лучився факт майже неімовірний: той самий пан Лев Бачинський, що так гремів на Нац. Раді *проти злуки* з Великою Україною, поїхав на чолі делеґатів тоїж Нац. Ради до Києва, де дня 22. січня 1919. р. виголосив на святі злуки обох Україн на публичній площі горячу промову — *славячу злуку* всієї України! Члени Нац. Ради, що чули і тамту першу промову — не могли прямо з дива вийти на вид такої перфідії, однак не хотючи псувати настрою — не протестували! Та Наддніпрянці знали добре про стан річей і коли в літі 1920. р. п. Левко хотів будучи в Карльсбаді відвідати бувшого вел. укр. міністра Шаповала — сеї не прийняв його, уважаючи його — як пізнійше оповідав — прямо за провокатора.

Видячи до чого іде, члени Нац. Ради: др. Трильовський, учитель А. Онищук, селяне Лаврук, Сандуляк, Дувірак і Шекерик організують осібний радикальний клуб, а з уваги на се, що кліка Левка держача доси заряд рад. партії в руках — від 1913. р. не скликувала партійного з'їду, що від *трьох років* не скликувала навіть головної управи, ані парл. ґрупи а 18. серпня 1918. р. постановила навіть рад. партію розв'язати — клуб

сеї скликав на 16. лютого 1919. р. до Коломиї *краєвий партійний з'їзд* (конгрес), котрий і відбувся при участі над 300 делегатів!

Сеї з'їзд вибрав нову партійну управу, в виду чого кліка Левкова лишилась на леду.

Кілька днів по радикальнім краєвим зїзді дістала нововибрана партійна Головна управа відомість, що Директорія Укр. Нар. Республіки призначила для сеї партії на видавництва 1,000.000 (мільон) гривень. Головна управа виделегувала одже своїх членів: Трильовського, Дувірака і Лаврука до Винниці, де тоді урядувала Директорія У. Н. Р. в цілі відібраня тої суми. Тимчасом і члени попереднього заряду довідалися про ту постанову Директорії і хочаї самі ще 18. серпня 1918 року постановили радикальну партію розв'язати, та хоч тої заряд вже більше як три роки цілком не функціонував — вислали чим скорше яко свого делегата до Винниці М. Балицького, а сему удалося кілька годин скорше приїхати до Винниці, заки ще делегати нововибраної гол. управи приїхали. Балицький підняв одже у члена Директорії Андрієвського переказ на оден мільон гривень, котрі мали бути йому виплачені через філію українського державного банку в Станиславові. Коли про се довідалися наспівші делегати нової радикальної управи, представили правдивий стан річи Андрієвському, а сеї телеграфічно віднісся до президента державного Секретаріату Західної Укр. Реп. Др. Голубовича в Станиславові з просьбою, щоби сеї іменем Директорії наказав виплати згаданої суми до рук Балицького аж до

хвилі, коли Андрієвський новий розпорядок що до того видасть. Тимчасом Др. Голубович зайнятий іншими важними державними справами (війна з Поляками ітд.) справу занедбав, з чого користаючи Балицький міліон гривень підняв і Левкови Бачинському видав.

Маючи в руках таку суму, котра відповідала тоді міліонові австр. корон, постановили „уніяти“ і собі скликати якийсь нібито партійний зїзд, а довідавшись з видаваного радикалами „Громадського Голосу“ і з „Січового Голосу“, що 23. марта 1919 має відбутися в Коломиї „кравий січовий зїзд“, скористали з сего і скликали на тойже самий день до Станиславова свій конвентикель, котрий назвали кравим зїздом. На тім покутнім зїзді з дня 23. марта 1919 „уніяти“ виреклися торжественно старої радикальної програми, котра як звісно в своїй першій точці опирається виразно на соціалізм, а уложили собі нову, котра би була відповідніша для моментального „хлополапства“.

За гроші видурені від Директорії видавали вони свою газету „Народ“, а Макух використовуючи прямо в неприличний спосіб своє становище держ. секретаря справ внутрішніх розсилав ту свою шмату цілими паками до повітових комісарів, то є старостів, а хто з них хотів мати у него ласку, мусів ту часопись за всяку ціну ширити. Іншими словами Макух взявся на такий спосіб, якого уживали давніше галицько-польські намісники при ширеню „Народної Часописи“, або московські губернатори при ширеню ріжних чорносотенних газет видаваних „істинно русским Союзом“.

Тимчасом большевики наблизились до Винниці і Директорія приїхала до Станиславова. Тут довідався член її Андрієвський про штучку, яку вдрала кумпанія: Левко, Макух та Балицький і зробив з сеї причини дуже болючі заміти Дрови Голубовичеви. Сей видячи якого лиха накоїв, постарався справу в мировій дорозі полагодити. Приїшло одже до угоди і член Директорії Андрієвський поділив спільну суму межі обі сторони. Та тутвилізло езуїцько-уніяцьке шило пана Левка на верх: він всіми способами старався здержати виплату призначеної суми до рук нововибраної законної радикальної управи. Надармо урґував Др. Голубович, котрому Макух свято обіцяв приневолити Левка до сповнення свого обовязку. Минав тиждень за тижнем, в половині мая 1919 удалося польській армії Галера переломити український фронт, Поляки обсадили землі західно-української республіки і радикальний „Громадський Голос“ і уніяцький „Народ“ перестали виходити, а в руках уніяцької кліки, а радше у її лідера Левка Бачинського лишився цілий міліончик.

Однак най не думають шановні „уніяти“, що на сім справа закінчилася. Борше чи пізнійше будуть мусіли „уніяти“ видати неправно загарбане добро.

Ось так справа малася з тим міліоном корон а не так, як якийсь „уніят“ поінформував М. Репена котрий в добрій вірі ті фальшиві інформації оголосив в „Народній Волі“, що виходить в Скрентон в Злуч. Державах Америки. Також інші інформації подані тим уніятим М. Репенюви є з ґрунту

фальшиві. Іменно неправдою є, немовби заряд „уніяцької“ кліки, а хочби його більшість були за радянською системою та організували селянсько-робітничі ради. Вправді М. Балицький пробував редагувати „Народ“ в большевицькім дусі, але Левко і Макух загрозили йому прямо викиненем з редакції і він мусів взяти хвіст під себе. Ані одної селянсько-робітничої ради не зорганізували „уніяти“ в Галичині. І се би була справді „файна“ комедія, якби оборонець галицької унії перед велико українським православієм Левко Бачинський та оборонець польсько-панських дворів Макух зачали впроваджувати радянську систему! Большевицька „ячейка“ ґрупувалася коло часописи „Републіканець“, а коли вона скликала в марті 1919 селянсько-робітничий конґрес до Станиславова, то кліка Бачинського й Макуха найменшого уділу в тім зїзді не брала. Коли-ж українські комуністи купили часопись „Нове життя“ і зачали там пропагувати свої ідеї, то уряд Макуха ту часопись закрити, а обох редакторів Шаповала і Пачовського замкнув до вязниці. Ось так виглядало „радянство“ уніята і польонофіла Левка Бачинського та його орудія Макуха.

Та ще одна, капітальна містифікація повелася інформаторови М. Репена.

П. Репен виступає в „Народній Волі“ дуже проти „позички народної оборони“, розписаної Дром Петрушевичем в Америці, а рівночасно бере в оборону шаїку Левка Бачинського перед закладами, які я зробив публічно в „Запорожці“ на рік 1921. Тимчасом власне двох приверженців

Левка Бачинського, а то: Назарук і Подляшецький сидять в правительстві Дра Петрушевича, а перший з них є навіть дуже впливовим його дорадником.

От в такі суперечності попадається, коли не мається добрих інформацій, а віриться людцям, котрі все лише на інтригах їхали та інтригами поганяли!

Інтересно дуже пізнати те, яких кумпанів дібрала собі кліка Левкова на тім збіговищу з 23. марта 1919.

І так один з них був з першу у радикалів, потім у соціалдемократів, потім у народовців а при виборах до повітової ради мав спілку з кацапами — но а тепер опинився — між уніятами Левкової марки!

Другий знову був радикалом а з полону московського вернув більшевиком. Се вже незглублена тайна як і сего Левко притиснув до свого уніяцького серця. Є се Никола Балицький, котрий вернувши потім на В. Україну мав зістати (1921.) заступником голови укр. „Чеки“!

Про подвиги Даниловича і його „вицьонгівенце братней ренкі“ ми вже знаєм.

Найбільший жаль, що *Макух* попав під беззглядний вплив Левка, котрий прямо в нечуваний спосіб використував його для своєї поляколюбної політики!

Левко виголошував в Нац. Раді огневі промови про згоду „з братним народом, з котрим ми чейже мусимо на одній землі жити“ — а час до часу дивився лише на галерію, чи є там Поляки

і чи слухають його „угодових“ промов! В той спосіб уґрунтував він свою „асекураційну політику“, щоби на случай побіди Поляків не потребував лишати Станиславова, але щоб міг сидіти собі спокійно на місци — ба! і ще грати ролю патріота!

А в практиці виконував всказівки Левка бідний Макух. Найбільших вшехполяків-заговірників казав він випускати на волю, а навіть в присутности їх ганьбив ще й патріотичних Українців — повітових комісарів, як на пр. Дра Боцюркова! А вже для панів-шляхти, то Макух не знав прямо досить слів і форм „уніжоносці“. Його зависимість від Левка ішла так далеко, що нераз з засідань державного секретаріату (міністерства) виходив, та иншком гонив до Левка „на пораду“, щоби лише часом не провинитись проти ляхолюбних засад свого наставника!

Тимчасом Левко далі посувався по похилій площі а припечатав себе на весну 1920 р. коли то до Станиславова з'їхав Шептицький, щоби інсталювати тамки латинський (!) чин (закон) Редемптористів з Бельгії і віддати їм заряд греко-католицької (!) церкви в Книгинині-Гірці!

Ось тоді-то як доносить за краєвими газетами американська „Свобода“ з 13. мая 1920 р., ч. 58. п. Левко Бачинський привитав Шептицького на чолі делегації духовенства і представників укр. товариств!

Драгоманів та Павлик десь у гробі обернулися на таке поступованє чоловіка, що сміє себе називати — радикалом!

Не диво отже, що радикальна партія уконститувавшись на ново на конгресі в Коломнії, а предвиджуючи *куда* кліка Левкова під таким проводом мусить зайти, прийняла ще й додаток „селянська“, так що звеса вона тепер *селянсько-радикальною партією!*

І се є партія, котра є дійсною *спадкоємницею давньої*, славної, під подихом духа Драгоманова основаної, а працею Павлика, Трильовського, Гарасимовича, Бородайкевича, Сапдуляка, Когуत्याка і др. уґрунтованої *радикальної партії!*

І не тепер розвалювати сю партію — як то плянували добродії Левки та Даниловичі на станиславівським заговорі, але тепер власне, при будованю української держави — тепер пора розвинути сили партії, поширити по всім-усюдам ідеї Драгоманова, згуртувати міліони під його прапором!

Най ідуть Левки Бачинські і його безкритичні орудія в табор Шептицького, щоби йому в товаристві Редемптористів, Василян та безженного духовенства помагати *convertere orientem* (навертати восток)!

Шептицький виїжджаючи з Галичини в Канаду видав пращальну відозву до народа, в котрій його зве „*руським*“ а не українським. Є се очивидно цілком після інтенцій польського уряду, котрий рівнож так а не инакше називає наш народ і де лиш може старався викорінити назву „Українці“, „український“ а на се місце впровадити назву „*ruski*“ та „*Rusin*“. Не диво, що Шептицький аж з Канади видав був припоручене свому канонікови Воїнаровському, щоби поїхав

у вересні 1921 до Варшави на переговори. Сей і зробив так та порозумівшись з варшавським польським урядом поїхав звіттам разом з польським повновласником Др. Мадейським до Відня на переговори з Др. Петрушевичем. Та Петрушевич Мадейського не прийняв і так політика Шептицького та Войнаровського і його личного приятеля Левка Бачинського піймила облизня.

Шептицький впрочім в Канаді заявляє на кождім кроці, що приїхав не для політичної агітації але з релігійних мотивів, а то щоби збирати гроші для ширеня унії на Великій Україні!

Одним словом робота Шептицького грозить великим нещастєм для українського народа, бо він кидає у той нещасний народ факлю релігійної боротьби, що ще більше той народ роз'єднає і навіть до братовбійчої війни може довести!

А се Шептицькому може легко удатися, бо і між велико-українськими інтелігентами а радше півінтелігентами находить він людей, що з ненависти до московської церковної централізації кидаються в другу крайність, в обійми Риму, та хочать чорта вигнати бельзебубом!

Котра ще обставина спріяє дуже кождій реакційній одже і клерикально-уніяцькій роботі, се московський утопійний комунізм, котрий впрощи в московськїм підземеллю в цілковитій суперечности з економічним та умовим і етичним розвитком московського народа — лопає по всім швам.

Одні одже Українці з ненависти до москалізму та до соціалістичних ідей так ідіотично і кроваво їм запрезентованих, — другі знову, а з'осібна моло-

діж — видячи незбутність, антиукраїнськість та некультурність суто-московського комунізму — стають незвичайно податною рілею, на котру можна цілими пригорщами кидати і найбільш назадницьке зерно!

І тому ми на велике здивоване бачимо, що між молодежею, котра чейже передовсім покликана нести перед народом прапор поступу — виходять на верх прямо застрашаючі своєю реакційністю прояви! Вона кидався навіть в обняття монархізму, що як звісно всюда і все опирався на клерикалах і тому не було би нічого дивного, як би і серед неї найшлися рівнож приверженці приготовлюваної Шептицьким братовбійчої релігійної війни!

І тут мусить вкročити на ново робота розпочата Павликом та другими учениками Драгоманова, мусить настати ренесанс українського радикалізму!

І тому селянсько-радикальна партія уважає, що тепер не пора на ліквідацію радикалізму — але противно, що се власне пора для найкращого його розвою!

Отсе нова епоха розпочинається для нього і для того селянсько-радикальна партія зове всіх неренятих духом Драгоманова громадян:

Ставайте разом з нами до праці, до діла! Земля наша справлена вже 30 літною роботою вірних його синів; час тепер сіяти нове зерно, час переводити дальшу організацію а навіть на ріжні, власне *тепер* пекучі питання — знайдемо в 25 літ по його смерті відповідь у творах його великого духа!

Іван С.

„ЧОРНОГОРА“

неперіодичне ілюстроване письмо для робітного народу виходить у Відни (IX, Garnisongasse 20), а **передплата** за 10 чисел, з котрих кожде становить осібну цілість — виносить **1 доляр**. (З уваги на високий курс доляра знижено її з 2 долярів на 1 доляра.)

Крім того в додатку 2 гарні книжки даром.

Передплату висплати на адресу:

**Dr. Dmytro Koropatnyskyj, Wien VIII,
Langeasse 14 (Europa, Austria).**

★

Зміст ч. 1-го під заг.

ГУЦУЛЬСЬКА ЧИТАНКА:

О. Олесь: З гуцульських гір (поезія). — **О. Ю. Федькович:** Побратим (оповіданє). **В. Щурат:** Іде Гуцул (вірш). — **Іван С.:** Юра Соломійчук-Юзенчук. — **Ів. Семанюн:** Св. Николай в гарті (оповід.). — В справі інститута ім. П. Могилы (відозва). — **Клим Обух:** З Підкарпатської України. — **Кирило Т.:** О. Олесь. — Шевченкове Свято в укр. бригаді в Нім. Яблоннім. — До Читачів.

★

Зміст ч. 2-го під заг.

ПРО ПЕКЛО ТА МУКИ ПЕКІЛЬНІ:

Ів. Котляревський: Про пекло та муки пекільні. — **Іван С.:** Про Івана Котляревського. — **Улянд-Федькович:** Як то співак проклинає (вірш). — **Д. А.:** Котляревський і Щепкин. — **бол.:** Як Чехи вшанували пам'ять своїх народніх героїв. — **Іван С.:** Гуцул-письменник. — Руський театр в Ужгороді. — Вчора, нині, тепер, зараз, завтра і позавтра.

В сих обох книжочках є ось які образці: Портретів — 6; з життя Гуцулів — 6; з життя укр. бригади в Чехах — 4; ілюстрації до текстів — 2; з життя чеського — 4. Крім того — з Підкарпатської України — 2; Др. Масарик в Америці — 1; Др. Жаткович в Америці — 1.

Зміст ч. 3-го під заг.

ПОРУКА:

„Порука“ слазна балляда Ф. Шіллера з двома прегарними образками. — **Іван С.:** Про Ф. Шіллера його життя і його твори (з портретом Ф. Шіллера). — **І. Калинович:** Список творів Ф. Шіллера, що вийшли в українськiм перекладі. — **Др. М. Л.:** Про Михайла Драгоманова (з його портретом). — **Кирило Т.:** Що читають Американці? — **Іван С.:** Про робітничу „Олімпіяду“ в Празі (з чотирма дуже інтересними образками). Крім того є ще чотири образків з життя інтернованої в Ланцуті укр. армії.

„ЧОРНОГОРА“

се перворядне письмо для наших робітників та фермерів і їх родин.

Не жалуйте вислати чим скорше 1 доляра в рекомендованім листі на адресу Др. Д. Коропатницького, а будете мати дома і науку і забаву! Як пришлете 2 доляри, то дістанете крім 10 чисел „Чорногори“ також всі дотеперішні числа „Народної бібліотеки Чорногори“ та єще дві книжки.

Адреса редактора „Чорногори“

**Др. Кирила Трильовського, Wien XVIII,
Martinstraße 13 (Europa, Austria).**

УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС

виходить що тижня у Вінніпегу, в Канаді і стоїть річно 2 долари 56 центів а за границю 3 доларп. — Адреса: „Ukrainian Voice“ — Box 3626. Winnipeg, Man. Canada.

УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО

виходить 6 разів на тиждень в Берліні, в Німеччині. — Адреса: Berlin W. 62, Beyreutherstraße 1 (Deutschland, Europa).
Вишліть на разі 2 доларп.

УКРАЇНСЬКА ТРИБУНА

виходить 6 разів на тиждень у Варшаві. — Адреса: Warschawa, Nowy Swiat 22. На місяць 1 долар.

ВОЛЯ

великий тижневник (кожде число має около 80 сторін) виходить у Відні і стоїть на пів року 3 доларп. — Адреса: Redaktion „Wola“ in Wien VI, Linke Wienzeile 40. Проти впеилати чеком на Wiener Bankverein in Wien (Austria, Europa). Konto der Wochenschrift „Wola“, Wien VI, Linke Wienzeile 40.

РУСЬКА НИВА

виходить що тижня в Ужгороді на Підкарпатю і стоїть річно 2 доларп. — Адреса: „Ruška Nywa“, Užhorod, ul. Rokvcia 31 (Czechoslovakia Rusinsko, Europa).

ВПЕРЕД

орган соціал-демократичної партії виходить що тижня і стоїть чвертьрічно 1 дол. — Адреса: Užhorod, ul. Nagyhid 6 (Czechoslovakia Rusinsko, Europa).

КАМЕНЯРІ

часопис укр. учительства на Буковині виходить три рази на місяць в Чернівцях і стоїть на рік 1 долар. — Адреса: Czernowitz, Roschstraße 8 (Bukowina, Rumänien, Europa).
Шпріть енергічно сю часопис переслідувану Румунами.